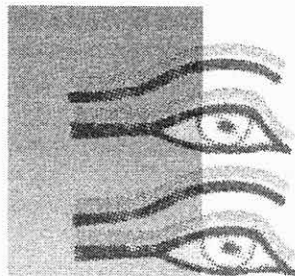

A tanulmány eredetileg *Museums, Nationality, and Public Research Libraries in Nineteenth-Century Transylvania* címmel jelent meg a *Libraries & the Cultural Record* című amerikai folyóiratban (2006. 3. szám). A szerző megjelenése előtt átnézte a fordítást (Murányi Lajos munkája), az eredeti cikkben is szereplő térképek feliratainak magyarításában közreműködött, a magyar olvasóközönség számára kisebb változtatásokat végzett a szövegben, illetve az egyik jegyzetet ki is egészítette.

A szerk.

Múzeumok, nemzetiségi és nyilvános tudományos könyvtárak a 19. századi Erdélyben

NIESSEN, James P.

A ma Romániához tartozó Erdély soknemzetiségű társadalmában három különböző tudományos könyvtár jött létre szinte egyszerre a tizenkilencedik században, és mind a három nemzeti könyvtárnak nevezte magát. Ezeknek a nemzeti könyvtáraknak nemcsak egy olyan könyv- és kéziratgyűjtemény volt a modellje, amint ma szokásos, hanem az akkori British Museum mintájára egy olyan múzeumi könyvtár, amely a különféle hordozókon található tudásanyag bemutatását tűzte ki célul.¹ Úgy tűnt, hogy a múzeumban működő könyvtár egyszerre a tudományos elit műhelye, a gyűjtemények bemutatásának helye, a presztízis forrása és az olvasóközönség információs forrása is. Ezeknek a múzeumi könyvtáraknak az átalakulása egy olyan feszültség közepette ment végbe, ami a tárgyak széles skáláját egyszerre rendszerezni és bemutatni akaró korai modern törekvés és a 19. század írott nemzeti kultúrájának megteremtésével foglalkozó feladat között mutatkozott.

1918-ig Erdély a Habsburg Monarchiában a magyar koronához tartozott, de három fő nemzetiség alkotta, a románok, magyarok és németek, nagyjából 6 : 3 : 1 arányban.² Mindhárom közösség nemzeti könyvtárat kívánt létrehozni, bár egyik sem használta ezt a fogalmat egyértelműen. Hagyományosan az erdélyiek a *nemzet* fogalmát annak a jogszociológiai kategóriának a jelölésére használták, amelynek a privilégiumait a tartományi alkotmány biztosította, és ritkán vonatkozott a tartomány teljes lakosságára. Valójában a fogalmat a tizenkilencedik században inkább egy meghatározott nemzetiségi-nyelvi közösség megjelölésére használták. Mindhárom erdélyi nemzetiségi csoport arra törekedett, hogy nemzetiségük kiadvány-termését vagy legalábbis annak erdélyi részét (amennyire lehetett) hiánytalanul összegyűjtsék, és a köz számára hozzáférhetővé tegyék.³ A száznak nevezett kis német közösség fejlett polgári kultúrával büszkélkedhetett, anyanyelvük révén pedig

könnyen hozzáfértek a nemzetközi tudományos-sághoz is. A magyar nemességnek (az ennek a nemzetiség zömét alkotó parasztságtól eltérően) nemcsak a vagyona volt meg ahhoz, hogy számos kiemelkedő magángyűjteményt halmozzon fel, hanem a politikai befolyása is, hogy azokat a kialakulóban lévő nemzetállam rendelkezésére bocsássa. A románok, akiknek a létszáma jóval nagyobb volt, mint a magyaroké és a németeké együttvéve, híján voltak azoknak az anyagi forrásoknak, amelyekkel a magyar nemesség rendelkezett, így utolsóként fogtak nemzeti könyvtárak kialakításába, mégis sikerült úgy megalapozniuk, hogy Nagy-Románia létrehozása után, az első világháború végén robbanásszerű fejlődésnek indult.

Noha az erdélyi könyvtárak eredetét gyakran vissza lehet vezetni az egyes gyűjtőkig, szervezeti formájukat az etnopolitikai mozgalmak szabták meg. Ezen kívül a múzeumi kapcsolat is fontos szerepet játszott mindegyik könyvtár fejlődésében, bár végül mindhárom erdélyi nemzeti könyvtár olyan formában jött létre, amely közel állt a nyilvános tudományos könyvtár modern koncepciójához. A fejlődést minden esetben nagyrészt meghatározta az adott nemzetiség közösségének és intézményeinek a jellege.

A múzeumi könyvtár hagyománya

A múzeum és a könyvtár egyazon épületen belüli közös elhelyezésének, a tudósok, könyvtárak és múzeumok egy fedél alá hozásának régi hagyománya van. Az ókori görög világban a *museion*, melyből a múzeumnak mint értékes tárgyak gyűjteményének az eszméje ered, a múzsák szentélye volt, ahol vallási szertartásokat tartottak. A múzeum gyakran az iskolával is kapcsolatban állt. A leghíresebb múzeum, az alexandriai, ott lakó tudósokkal, könyvtárral, zoológiai és botanikai gyűjteménnyel, csillagvizsgálóval, orvosi létesítményekkel és műhelyekkel rendelkezett.⁴ A könyvtár pusztulása (mellékes, hogy ez egy vagy több kataklizma során, esetleg

több év alatt történt) nemcsak az írott dokumentumok és a gyűjtemény egyéb darabjainak az elvesztését jelentette, hanem a szervezett tudományos tevékenységnek a megszűnését is, amelyek a könyvtár szolgált színteréül.⁵

A középkori könyvtárak kizárólag kéziratos kódexeket gyűjtő gyakorlata eltért a hellén hagyománytól. Humanista tudósok újra életre keltették a reneszánsz Itáliában a vegyes gyűjtemények gyakorlatát, először a kis magángyűjteményekben (*studiolo*). Lorenzo de Medici (1449–1492) firenzei *studiolo*ja azt a célt kívánta szolgálni, hogy látogatói palotája két szomszédos szárnyában használhassák a könyvtárat és az *antiquariumot*, de különböző okok miatt ez végül csak a könyvtárra korlátozódott. Az 1558-ban alapított müncheni bajor udvari könyvtár modellként a természeti tárgyakat és emberi alkotásokat egy fedél alatt egyesítette. Egy müncheni tudós, Samuel von Quichelberg ennek elméleti alapjait is közzétette. Ezt a vegyes gyűjteményt *theatrum sapientiaenak*, vagyis a tudás színházának nevezte, a bemutatást hangsúlyozva a tanulmányozással szemben. Művében egy mintagyűjteményt írt le, és azt kategóriák szerint mutatta be.⁶ Ez az úttörő jellegű múzeológiai és könyvtártudományi mű külön osztályozta a könyveket és a tárgyakat, de érdekes módon néhány könyvet mégis a tárgyak között helyezett el, nem a könyvtárban.

Ennek a kornak a műgyűjtői műtárgyaik rendezése során a tudásanyagot a „ritkaságtár”-akban próbálták rendszerezni, melyeket akkoriban művészeti tárnak, antikváriumnak, kincstárnak vagy múzeumnak neveztek.⁷ A gyűjtőket a presztízs, a kíváncsiság vagy a tudomány támogatásának a vágya motiválta. Tudósok, művészek is vendégeskedtek a gyűjtők házában, hogy a műtárgyakat használják, és a tulajdonos a látogatóknak is büszkén mutatta meg ezeket. Nem szabad lebecsülni a tudományos motivációt és a gyűjtemények értékét sem. A megfigyelést végző tudós megalapozott kíváncsisággal csodálkozott rá a különös, váratlan dolgokra és összefüggésekre,

a tudományosságot a kézzel fogható bizonyítékok megfigyelése, nem pedig csak az írott források jelentették.⁸ A legismertebb korabeli ritkaságtárakban, például az Innsbruck melletti Ambrasban, a csehországi Prágában (amely a Habsburg nagyherceg, majd az uralkodó birtokában volt), Rómában és Bolognában könyveket is tartottak, olykor külön könyvtári részlegben, máskor egyéb tárgyakkal vegyesen.⁹

A 18. századra az európai kontinensen véget ért a ritkaságtárak virágkora, és a könyvtári anyagot sem ott helyezték már el. Ez az egyre archaikusabbá váló modell fontos lett viszont Erdélyben, elsősorban két helyszínnek köszönhetően, ahol ezek fennmaradtak, és felkeltették az erdélyi gyűjtők figyelmét, Halléban és Londonban. Ebben a korszakban a protestáns magyar és erdélyi szász diákok szívesen látogatták a hallei egyetemet, az ott működő Francke Alapítvány pedig a máig megőrizte ritkaságtárát.¹⁰

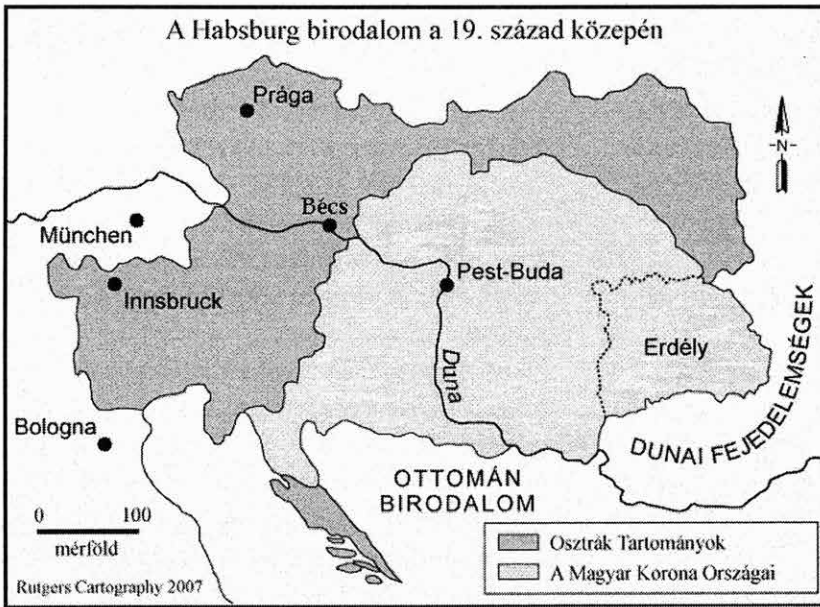
sok összegyűlnek. 1656-ban John Tradescant (1608–1662) a fogalmat már a „ritkaságok gyűjteménye” szinonimájaként használta *Museum Tradescantianum* című munkájában. Az *OED* egy újabb említést közöl 1683-ból, „Mr. Ashmole oxfordi múzeumá”-t. Tradescant katalógusa tizennégy csoportba osztva sorolja fel a tárgyakat: köztük érméket és egyéb műtárgyakat, melyekre nyilvánvalóan az új- és az óvilágban tett utazásai alatt tett szert, de ez a katalógus könyveket nem tartalmaz.¹¹

John Tradescant abból a szempontból is úttörőnek számít, hogy kiadta gyűjteményének a katalógusát, és azt hazafias magyarázatokkal látta el. Előszavában leszögezte, hogy barátai bírták rá katalógusának megjelentetésére, mivel „ezeknek a ritkaságoknak a felsorolása (amelyek oly változatosak, amilyenre egyetlen más európai ország sem volna képes) nemzetünk büszkesége lehetne.”¹² A gyűjtemény földrajzi és tematikai

változatossága nem csak egy embert tüntetett ki, hanem egy egész politikai közösséget.

Az Ashmolean Museum utódja és a múzeumi könyvtár legbefolyásosabb modern példája a *British Museum* volt; parlamenti döntéssel alapították 1753-ban, amikor Sir Hans Sloan és Sir Robert Cotton könyveket, kéziratokat és műalkotásokat adományozott a gyűjtemény megalapozásához. 1757-ben II. György a királyi

könyvtárat adta át erre a célra, két évvel később pedig megnyílt a gyűjtemény azok számára, akik belépőjegyet tudtak szerezni. A létesítmény az első évektől fogva egy helyen egyesítette a különböző formátumú anyagokat. Eredetileg három részre tagolódtott: „nyomtatott könyvek,

1. ábra

A Habsburg birodalom a 19. század közepén

Az *Oxford English Dictionary (OED)* szerint a *múzeum* szó angolul először (1603-ban) helylén mintára azt a helyet jelentette, ahol a tudó-

térképek, földgömbök, rajzok”, „kéziratok, érmék, pénzek”, „természetes és mesterséges alkotások”. A parlament a múzeumot nemzeti intézményként alapította, a fenntartók pedig forrásul szánták az ott tartózkodó tudósok és a közösség érdeklődő egyedei számára.

Az erdélyi nemzeti könyvtárak 18. századi előfutárai

Három kiemelkedő új könyvtár jött létre múzeumként a 18. század végén Erdélyben. A kortársak tudtak a British Museumról, és az antik kultúra mintái különleges hangsúlyt kaptak egy olyan társadalomban, ahol a magasan képzett emberektől megkívánták a görög és latin nyelvben való jártasságot. Tulajdonképpen 1844-ig a latin maradt az erdélyi közigazgatás hivatalos nyelve.

A szász Samuel Brukenthal báró hatalmas gyűjteményre tett szert az 1750-es évektől kezdve bécsi tartózkodása idején, majd Nagyszébenben, miután 1777-ben kinevezték Erdély kormányzójának.¹³ Gyűjteménye bővelkedett kéziratokban és ősnymtatványokban, de gazdag volt érmékben, régészeti leletekben, festményekben, nyomatokban, ékszerekben, fegyverekben és ásványokban is. Batthyány Ignác, római katolikus püspök Gyulafehérváron alapította meg 1798-ban azt az intézményt, amely később *Batthyaneum*ként vált ismertté. A gyűjtemény értékes középkori kéziratokat és 530 ősnymtatványt tartalmazott (a ma Romániában őrzött összes ősnymtatvány kétharmadát), de volt ásványgyűjteménye és csillagvizsgálója, valamint befogadta a rövid életű tudós társaságot, a *Societas Assiduorum Litterarum* is. Gróf Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtára, amely nagyjából ezzel egy időben jött létre, ma a *Teleki-Bolyai Könyvtár* nevet viseli. A könyvtörténészek számára a könyvek és kéziratok mellett (másoktól eltérően Teleki csak eze-

ket gyűjtötte) legalább olyan érdekes az a tény, hogy Teleki gyűjteményéről egy négykötetes nyomtatott katalógust is kiadott 1796 és 1819 között, hogy ismertté tegye gyűjteményét, és látogatókat vonzzon könyvtárába, akik használni is fogják azt.¹⁴

Mindhárom könyvtár nyitva állt a művelt nagyközönség előtt, és meglehetősen nemzetközi jellegű volt mind a gyűjtemények provenienciáját, mind a művek szerzőit tekintve. Batthyány gyűjteményének magvát Migazzi bíborostól, Bécs érsekétől és váci püspöktől vásárolta; legértékesebb darabja a *Codex Aureus*, egy kilencedik századi zsoltár-gyűjtemény volt. Mindkét egyházfő széles körűen gyűjtötte a teológiát: nemcsak római katolikus és román görög-katolikus, hanem német és magyar protestáns irodalmat is. Teleki gróf, aki még Bécsben, Erdély kancellárjaként kezdte a könyvgyűjtést, több éven át vásárolt Közép-Európában, pénzét angol, francia, német, olasz és más nyomdák kiadványaira, köztük az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat egy korai kiadására költve. Másokhoz hasonlóan neki is eklektikus ízlése volt, és többi gyűjteményét támogató tudományos és művészeti könyveket is beszerzett. Magas rangú kormánytisztviselőként elsősorban az erdélyi latin, német, magyar és román nyelvű sajtótermékek dokumentálásában jeleskedett.

A magyarok és szászok későbbi generációinak e három gyűjtemény felett érzett nemzeti büszkesége sem homályosíthatja el azt a tényt, hogy ezek – Victor Neumannnak Rázvan Teodorescutól kölcsönzött kifejezésével élve – olyan „kulturális csatornák” voltak, melyek lehetővé tették az egymástól földrajzilag vagy kulturálisan elszigetelt emberek és szellemi irányzatok komplex találkozását. A gyűjtemények és azok olvasói rendkívül sokszínűek voltak.¹⁵

A Batthyaneum és a Teleki könyvtár helyét 1859 után gyorsan átvette az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtára, amely az erdélyi magyarság első könyvtáraként egy nagyobb városban, Kolozsvárott alakult meg. A nagyszébeni

Brukenthal Könyvtár vállalni fogja a szász nemzetiség képviselőjét, és továbbra is dinamikusan fejlődik majd a 19. században. Brukenthal, Teleki és Batthyány gyűjteményük kialakítása során a tanulás és a tudás felvilágosult eszméjét követték, azt tekintették a fejlődés zálogának, de akkor még nem látták előre azt a nemzeti utat, amit ez a fejlődés majd be fog járni.

Erdély a nemzeti képzelet korában

Erdély valamikor a kilencedik és a tizedik század között lett a középkori Magyar Királyság része.¹⁶ A régió a nevét (románul Transilvania) elhelyezkedéséről kapta, a latin *trans* „mögött” és *silva* „erdő” összetételből, mert a királyság középső részéről nézve egy erdő borította terület túloldalán feküdt. A tartomány a királyság dél-keleti előőrse volt, melyet időnként a Kárpátokon át fegyveres török népek betörései fenyegettek. A magyar királyok szászokat telepítettek Erdély dél-keleti részébe, hogy segítsenek kivédeni a támadásokat. Privilegiumokat és politikai autonómiát kapott tőlük a szász városi lakosság, a székely katonai osztály (az a török eredetű népesség, amely a középkorban átvette a magyar nyelvet), valamint a magyar nemesség, ki-ki a maga területén uralkodó „nemzet”-ként. A románok nagy számban voltak jelen mindhárom régióban, de nem kaptak előjogokat. Ez az állapot a 16. és 17. századi török uralom, valamint a Habsburg uralomba való átmenet alatt is fennmaradt, a 18. század kezdetéig.

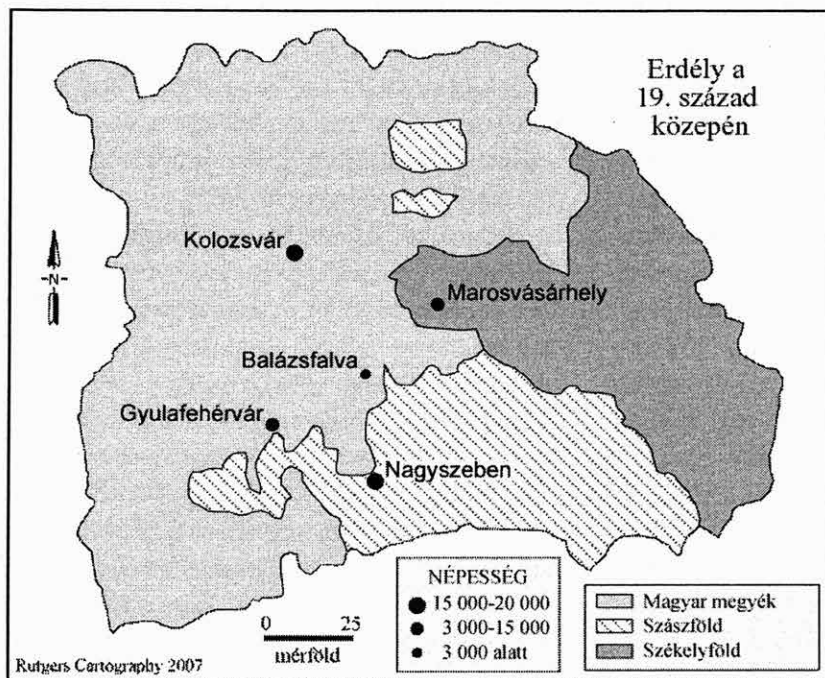
A kelet-európai történészek gyakran hivatkoznak a 19. századra mint a nemzeti újjászületés korára. Valójában ekkor alakítottak ki a hazafiak újfajta nemzeteket, politikai jogokat követelve az egy nyelven beszélők számára. Ehhez hatalmas kutatómunkára, propagandára és politikai tevékenységre volt szükség. A nyelvtudósok meghatározták a különböző nemzeti nyelveket,

a történészek kikutatták az adott népcsoport eredetét és produktumait, az írók, művészek pedig megalkották a világ többi nemzete között elfoglalt helyének képét; az új nemzet létrehozása előtt meg kellett teremteni annak az arculatát.¹⁷ *A múzeum, könyvtár és a levéltár* kifejezés erőteljes metaforaként jelent meg a magyar, román és szász hazafiak első négy legjelentősebb kulturális folyóiratának a címében: noha tárgyak önmagában nem a megőrzés volt, hanem a tudásanyag újfajta kánonjának az összegyűjtése.¹⁸ Ilyen csodálatos cél ösztönözte a hazafiakat kortárs gyűjteményeik összegyűjtésére, vagy legalábbis a használatára, és ezért vált fontossá a gyűjtők, és főleg a potenciális olvasók tehetsége és lakhelye.¹⁹

Az erdélyi szászok száma 219 342 volt 1850-ben, vagyis 10,6%-át tették ki az Erdélyi Nagyfejedelemség lakosságának.²⁰ Többségük a 12. és 13. századi telepések leszármazottai voltak, akiket a magyar királyok azért hívtak az országba, hogy a tartomány déli határát kialakítsák és védjék. Ők alapították a városközpontok többségét, gótikus templomokat és középületeket emeltek, amelyek ma a dél-erdélyi városoknak jellegzetes németes arculatot kölcsönöznek, bár a német lakosság azóta eltűnt. Nagyszében volt a szászok autonóm területi közigazgatásának és tartományi gyűlésének, a *Nationsuniversitátnak* a székhelye. Lakossága 1857-ben 18 588 főből állt (68,8 % a német, 16,4% a román, 7,3% a magyar népesség).²¹ A szászoknak fejlett helyi önkormányzatuk, iskoláik és nagyszerű evangélikus papságuk volt, akik mind német egyetemeken végezték tanulmányaikat.²² Közösségi életük révén a szászok megőrizték nemzeti öntudatukat és a német kultúrával való azonosságukat annak ellenére, hogy földrajzilag messze voltak Európa főbb németek lakta területeitől. A szász patríciusok a maguk régiójában az erdélyi alkotmányban szereplő három nemzetiség egyikéként városi önállóságot élveztek, és meghatározó szerepük volt a tartományi gyűlésben.

2. ábra

Erdély a tizenkilencedik század közepén

A három nemzetiség közül a románok – akiket az erdélyi alkotmány minden kiváltságtól megfosztott – voltak a legnagyobb számban jelen Erdélyben (1850-ben 1,2 millió, vagyis 57,9%-nyi lakossal); főleg földművesek voltak, és kevésbé voltak képzettek, mint a másik kettő.²⁵ Az ortodox és a görög katolikus egyház jelentős befolyást gyakorolt a románok életére. A Nagyszebenben és Balázsfalván lévő püspöki székhelyek fontos román kulturális központok voltak; Nagyszeben azonban szász város volt, Balázsfalva pedig kicsiny és elszigetelt település (lakos-

A magyarok nagyobb számban voltak jelen Erdélyben, mint a szászok (1850-ben 585 342 fő, vagyis a népesség 28,2%-a), és Erdély népességének politikailag domináns szegmensét alkották.²³ Nagymértékben azonosultak Magyarországgal és a magyar nemzeti mozgalom céljaival. Az erdélyi magyar népesség kevésbé volt városias, mint a szász, bár olyan jelentős városokkal büszkélkedhetett, mint Marosvásárhely vagy a gyorsan fejlődő Kolozsvár, melynek 1857-ben 20 615 lakosa volt (65% magyar, 18,4% román, 8,5% német), s Erdély legnagyobb városa volt.²⁴ A magyar nemesség hatalma és vagyona főként a földbirtokból származott. Magyarországon a reformerek követelték Erdély egyesítését Magyarországgal; ezt először átmenetileg 1848–1849-ben, majd 1867-ben érték el. Ennek eredményeképpen a magyar nemzetiségűek jobban kötődtek az anyaországban kialakuló nemzetállamhoz, mint ahogy ez a szászok esetében volt jellemző.

sága a század közepén nem érte el a 2000 főt; 83,1%-a román, 10%-a magyar, 2%-a német).²⁶ A szászokéhoz és a magyarokéhoz hasonló vagyoni eszközök és potenciális olvasók nélkül a románok eleve hátrányba kerültek a tartomány nemzeti könyvtárának megteremtéséért folyó versenyben.

E népek rivális nemzeti törekvései ütköztek össze az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc alatt. A magyarok vereségét az osztrák abszolutizmus követte, amely a szászokat és a románokat támogatta, majd az 1867-es kiegyezés megteremtette Magyarország és Erdély unióját és az autonóm magyar nemzetállamot, mely támogatta a magyarok kulturális intézményeit, és bár megtűrte, de egyre jobban korlátozta a szászokéit és a románokéit. A szászok és románok egyre inkább külföldön keresték politikai és kulturális példaképeiket a független Románia létrejötté (1859–1878) és a német egyesítés (1866–1871) után.

A Brukenthal Múzeum és a szász Verein für Siebenbürgische Landeskunde

Báró Brukenthal (1721–1803) a hallei és a jénai egyetemen tanult. Halléban leghíresebb professzora az Erdélyből származó történész és könyvgyűjtő, *Martin Schmeizel* volt, aki az ott tanuló szász diákokat különösen kedvelte. Schmeizel művei között volt két úttörő bibliográfia a Habsburg birodalom tanulmányozásához és egy erdélyi pénzermékről írott munka; feltehetőleg ezek lehetek Brukenthal könyvtárának legelső darabjai.²⁷ Brukenthal a szász köztisztviselő-osztály tagjaként nem volt nacionalista a mai értelemben, de büszke volt szász nemzetére, azaz arra a társadalmi kategóriára, amelyet a származás, a politikai előjogok és a kultúra határoz meg. Bár hagyománytisztelő volt, a felvilágosodás embere és egyben szabadkőműves is. Érdekelte az ismeretek valamennyi ága és azok terjesztése a közintézményeken keresztül.²⁸ Tanulmányai során felkereste és megcsodálta a göttingeni új egyetemi könyvtár gyűjteményeit, valamint a londoni *British Museumot* is.

Brukenthal gyűjtő tevékenységét Bécsben töltött évei alatt kezdte 1750-ben, amikor tudósokat és művészeket kért fel tanácsadónak. Három évvel azelőtt, hogy 1777-ben kormányzóként visszaköltözött volna Erdélybe, festményeinek gyűjteményét a birodalmi főváros második legnagyobb magánképtáráként tartották számon.²⁹ Miután II. József 1787-ben hivatalából menesztette, hátralévő éveit és anyagi javait házáinak és gyűjteményeinek szentelte. 1789-ben segített megalapítani Nagyszébenben Erdély első tudományos folyóiratát, a *Siebenbürgische Quartalschriftet*, amely 1801-ig jelent meg. Múzeuma még életében az úri turisták kedvelt célpontja lett, akik beszámoltak a gyűjteményekben szerzett benyomásaikról.³⁰ Végrendeletében kikötötte, hogy könyveit, festményeit, nyomatait, érmeit, fegyvereit, régiségeit, ásványait, valamint palotáját elidegeníthetetlen egészként öriz-

zék meg, és nyilvános múzeumként működjön. Létrehozott egy alapítványt, melynek jövedelmét elkülönítették: elsősorban könyvek beszerzésére, majd könyvtáros és egyéb személyzet alkalmazására és (jóval kisebb mértékben) a gyűjtemény többi részének a gyarapítására. Az osztrák fizetőeszköz instabilitása miatt a múzeum megnyitását 1817-ig, Brukenthal halála után tizennégy évig elhalasztották.³¹

Brukenthal jelmondata így hangzott: *Fidem genusque servabo*, vagyis „szolgálni fogom hittem és nemzetem”. Nemzetfelfogása valószínűleg inkább az erdélyi alkotmány értelmezését tükrözte, mintsem az összes erdélyi szászra kiterjedő, modern nemzetpolitikai elképzeléseket; bár a *genus* (vagyis nemzetség vagy család) fogalma a *natio* helyett szélesebb jelentésű, mint a saját családja. Nagyszében evangélikus lelkésze, *Johann Filtsch* sokkal újszerűbb értelemben használta ezt a fogalmat, amikor a Brukenthal Múzeum 1817-es megnyitóján beszédet mondott. Az új intézményt a „szász nemzet múzeuma”-ként köszöntötte, és utalt arra, hogy a néhai báró nagyszerű gyűjteményének és palotájának a nagyközönség előtti megnyitásával és a többi nemzetiség új adományokra ösztönzésével remélhetőleg növelte a szászok tekintélyét, ahogy azt a britek és magyarok is tették nemzeti múzeumukkal.³² A kortársak *nemzeti* gyűjteményen eredetileg olyasmit értettek, ami nagy és változatos összetételű, később inkább azt, ami erdélyi, végül pedig azt, ami szász vonatkozású volt.

Számos, Erdély múltját és jelenét kutató szász tudós felhasználta a Brukenthal Múzeum gyűjteményét a *Landeskunde* vagyis a regionális tudomány értelmében. A *Landeskunde*, ez a német felvilágosodás-kori tudomány-komplexum olyan területeket ölelt fel, mint a statisztika, a térképészet és a természetrajz.³³ Erdélyben a nemzeti jogok védelmében a *Landeskunde* azonban összekapcsolódott a történet- és a jogtudomány provinciális hagyományával. A németek és magyarok e korszakban elért tudományos eredményein és hazafias törekvésein felbuz-

dulva, a szászok hivatalos támogatásban részesültek, amikor 1840-ben javasolták a *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* megalakítását.

Az alakuló ülés meghívója „*minden olyan nemzetiségű és rangú személynek*” szólt, „*aki az erdélyi tudományok barátja*”. A támogatók hangsúlyozták az összefogás fontosságát, hogy felderítsék a tartomány történelmének fehér foltjait. Az egyesület minden évben más és más erdélyi szász városban tartotta közgyűlését. A magyarok, mint *Kemény József* és *Brassai Sámuel*, és a románok, például *George Barițiu*, is részt vettek néhány gyűlésen, és bármely nemzetiségű erdélyit meghívott, hogy működjenek közre az egyesület tevékenységében. Az egyik szász résztvevő azzal érvelt, hogy ha a többiek kimaradnak, lehetetlenné válik a szászok önálló kutatómunkája, hiszen sok levéltár magyar kezelésben van.³⁴ Az egyesület tisztán szász vállalkozás volt, befogadó retorikája ellenére: mind a kilencvenhét alapító tag szász vagy ott élő német volt.³⁵ Kiadványaik németül íródtak, legtöbb tiszteletbeli tagjuk osztrák és német volt, legjelentősebb publikációs vállalkozásukat egy erdélyi szász szótár és szász történelmi forrás-gyűjtemény jelentette.³⁶ Az egyesület éves közgyűlései az általános szász identitást részesítették előnyben a helyi rész-érdekekkel szemben, és a szász tudományos kultúra népszerű ünnepévé váltak.³⁷

Az egyesület sohasem akart a Brukenthal Múzeumhoz kapcsolódni. Nem volt állandó székhelye, és a különböző helyszíneken tartott közgyűlései révén igyekezett bemutatni a szász kulturális központok sokszínűségét. A Brukenthal Múzeumon kívül a nagyvárosok evangélikus gimnáziumai, a különböző egyházi kerületek és néhány általános iskola is jelentős régi könyv- és kéziratgyűjteménnyel, valamint számottevő éves gyarapítási kerettel büszkélkedhetett. A *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* (Erdélyi Országismereti Egyesület) számos középiskolai könyvtárnak és a Brukenthal Könyvtárnak is adományozott kiadványaiból. A szász

városokban működtek olvasótársaságok is, sőt a falusi iskolákban is voltak népszerű irodalmat és tankönyveket tartó könyvtárak.³⁸

1879-ben egy újságcikkben az ismeretlen szerző a szász könyvtárak gyűjteményének gazdagságával és sokszínűségével büszkélkedett, szembeállítva azt a magyar sajtóban megjelent panaszokkal, amelyek a magyar könyvtárak siralmas helyzetét taglalták. Emellett azt is szükségesnek látta, hogy több információ jelenjék meg a Brukenthal Könyvtár állományáról.³⁹ Michael Csaki (1858–1928) múzeumigazgató könyvtári útmutatója, amely a múzeum-ismeretével együtt először 1894-ben és 1895-ben jelent meg ugyanabban a lapban, erre a kritikai észrevételre volt válasz. Csaki mentegetőzik a katalógus késedelmes kiadása miatt, annak munkaigényes voltára és a közreműködők hiányára hivatkozva.⁴⁰

Csaki útmutatója sok mindent elárul a könyvtárral kapcsolatos kortárs véleményekről. Nemcsak a könyvtári állományról szóló nyilvános információk iránti igényre válaszolt, hanem azoknak is felelt, akik azt vetették a szemére, hogy nagyobb figyelmet szentel a művészeti gyűjteménynek, mint a könyvtárnak. Csaki azt írta, hogy Brukenthal a rendszeres kiadások nagy részét a könyvtári személyzet alkalmazására és a gyarapításra irányozta elő, így érthető, hogy a könyvtár „a múzeum központjává és legfontosabb részévé vált”. A kiváló festmények viszonylag magas ára miatt ez az elérhető források hatékonyabb felhasználását is jelentette.⁴¹ Tudunk azonban arról, hogy Csaki mint az első művészettörténész-múzeumigazgató ebbéli minőségében sokkal több figyelmet szentelt a képtárnak, mint a könyvtárnak. Részt vett a múzeumban őrzött flamand mesterek anyagának meghatározásában, alapos kutatásokra támaszkodó kiegészítéseket publikált a galéria 1901-ben és 1909-ben kiadott katalógusában, és bemutatta a gyűjteményt más kiadványokban is.⁴²

Csaki könyvtárismertetőjének a zöme annak a leírása, amit a látogató az egyik teremből

a másikba körbesétálva láthat, lenyűgöző részletességgel taglalva az egyes művek jellemzőit és történeti jelentőségét, leírva elhelyezésüket és prezentációjukat. A könyvtár heti húsz órában tartott nyitva, írta, kétszer annyi ideig, mint a művészeti galéria, és a könyveket akár három hónapra is ki lehetett kölcsönözni. A szöveg legnagyobb része olyan, mint egy túra leírása: festői és színes tételeket sorol fel, szabadkozik a könyvek elrendezése miatt, amit egyrészt a helyhiánynak, másrészt annak tulajdonít, hogy a különböző időpontban beszerzett gyűjteményeket külön termekben helyezték el.

Az erdélyi szász Landeskunde tizenkilencedik századi klasszikus kézikönyve, ami 1857-ben látott napvilágot, a Brukenthal Múzeumot a tartomány kiemelkedő tudományos gyűjteményének tartja, büszkén említve híres festményeit, érmeit és ásványait, ugyanakkor azt sem hallgatva el, hogy a könyvtár anyaga akkor (még) kisebb, mint a Teleki Tékáé.⁴³ A új kiadványok és számos nagyszabású szász intézmény nagyobb régi gyűjteményének a megszerzése a következő évtizedekben megfordította ezt a rangsort. A szerzeményezésre fordítható költségvetésnek köszönhetően, amely a maga idejében bőségesnek számított, és ezeknek az új gyűjteményeknek a bekerülése nyomán a Brukenthal Könyvtár állománya elérte a százezer kötetet, az 1817. évi tizenötezerrel szemben. Később ez a szám meghaladta a háromezretet. Négy kéziratos cédula- és kötet-katalógusa volt.⁴⁴ Csaki útmutatója felsorolja a középkori kéziratokat, az ősnymtatványokat, a ritkaságnak számító *Transilvanicat*, számba veszi az Erdélyen kívüli 18. századi kiadványok terjedelmes gyűjteményét is, a 19. századi magyar és német könyvek reprezentatív meglétét, közte a magyar országgyűlés jegyzőkönyveit és a porosz Helmuth von Moltke tábornok és vezérkarának műveit. A *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* kiadványai és az ezekért cserében kapott külföldi egyesületi kiadványok, a többi intézmény által beszerzett és általuk később gyarapított gyűjte-

mények, a nagy gonddal kiválasztott és megvásárolt új kiadványok a Brukenthal Könyvtárat az erdélyi szászok legnagyobb könyvtárává, kiadványaik legteljesebb gyűjteményévé tették. A művészeti galéria azonban alig gyarapodott. Csaki munkatársainak megfogalmazása szerint „igazi nemzeti múzeum” volt, elsősorban Brukenthal báró gyűjtőmunkájának az eredményeként, de nemzeti szerepe azt kívánta, hogy az újabb erdélyi és szász művészeti alkotásokat is befogadja.⁴⁵ A könyvtár ugyan a múzeumban volt elhelyezve, de ekkor már külön intézménynek tekintették.

1876-ban a magyar kormány megszüntette a szász kerület közigazgatási autonómiáját, és még ugyanebben az évben a kerület levéltára a *Nationsuniversität* anyagával együtt nyilvános tudományos intézmény lett. A levéltár megnyitása után a szászok nemcsak a Brukenthal Könyvtár középkori kézirat- és magánokirat-gyűjteményével büszkélkedhettek, hanem az új intézmény fejében a következő néhány évtizedben Erdélyben az egyetlen, nyilvánosság számára elérhető levéltárral is.⁴⁶

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a magyarok

Az erdélyi magyarok nemzeti múzeumának és könyvtárának létrehozására irányuló erőfeszítések a tartományon belül zajlottak, de megvalósításukra ösztönzőleg hatott a Magyar Nemzeti Múzeum és a Verein für Siebenbürgische Landeskunde megalapítása. Gróf Bánffy György, aki Brukenthalt követte az erdélyi kormányzói székben, jóváhagyta 1793-ban az erdélyi országgyűlés javaslatát, hogy hozzanak létre egy olyan magyar nyelvapoló egyesületet, amelyhez múzeum is tartozna.⁴⁷ Az egyesület első ülését Marosvásárhelyen tartotta meg, amelyen jelentős kézirat- és könyvadományokat kapott, de 1810-re beszüntette tevékenységét, mivel csökkent iránta az érdeklődés, a későbbi kormányzók pedig akadályozták a munkáját. Az *Erdélyi Múzeum*

című folyóirat (1814–1818) is rövid életű volt, bár vonzotta a tudós szerzőket és az olvasókat. A reformpolitikus *Böloni Farkas Sándor* (1795–1842) 1829-ben új javaslatot nyújtott be a tartomány múzeumának ügyében.⁴⁸ Számos erdélyi magyar politikus és író támogatta a reformkorban a múzeum és az egyesület tervét az 1848-as forradalom előtti években. A „múzeum” és a „tudós társaság” szorosán összekapcsolódott a reformkori politikusok retorikájában.⁴⁹

Erdélyen kívül, Magyarországon (Pesten) alapított gróf *Széchenyi Ferenc* (1754–1820) múzeumot. Széchenyi hivatali posztjain a felvilágosult abszolútizmus kezdeményezéseit támogatta. 1786-ban lemondott hivataláról, és – ahogy Brukenthal egy évvel később – minden idejét magángyűjteményének szentelte. Külföldi utazásai során kitüntetett figyelmet fordított a meglátogatott nagykönyvtárakra, elsősorban a *British Museum* és a göttingeni egyetem könyvtárára. Könyvtárost bízott meg azzal, hogy rendezze könyvgyűjteményét, és készítse el katalógusát, melynek első két kötetét (1799) további öt kiegészítő és index-kötet követte, majd egy háromkötetes kézirat-katalógus jelentetett meg (1815).⁵⁰ A király 1802-ben elfogadta a magyar nemzeti könyvtár megalapítására tett javaslatát, melynek alapját Széchenyi 13 000 könyvből, több mint 1200 kéziratból és más dokumentumból álló adománya jelentette. A könyvtár 1803-ban nyitotta meg kapuját, státuszát királyi rendelet szabályozta *Bibliotheca Hungarica Széchenyiano-Regnicolaris* néven.⁵¹ Az országgyűlés 1807-ben alkotott törvénye a könyvtárat az új Magyar Nemzeti Múzeum részévé tette. Alapítványt létesítettek az intézmény támogatására, és nem csak pénzadományok érkeztek számára. A nemzeti könyvtár 1846–1847-ben a múzeummal együtt közös, impozáns neoklasszicista épületbe költözött, és 1949-ig a múzeum szerves része maradt.⁵²

A szászokhoz hasonlóan a magyarok is létrehozták a maguk tudós társaságát. A Nemzeti Múzeum megalapítójának a fia, Széchenyi Ferenc

1825-ben arra kérte az országgyűlést, hogy alapítsák meg a Magyar Tudományos Akadémiát, és erre birtokainak egy évi jövedelmét ajánlotta fel. A következő esztendőben az Akadémia is létrehozta saját könyvtárát, amely ma is működik Budapesten.⁵³

1841-ben *Kemény József* gróf (1795–1855), erdélyi történetíró és gyűjtő 15 439 kötetes könyvgyűjteményét és 1083 kéziratát az Erdélyi Múzeum-Egyesület javára ajánlotta fel. Kemény a szászok tudományos egyesületének tagja volt, és komoly tekintélyt vívott ki magának egy német történelmi forrás-gyűjtemény kiadójaként.⁵⁴ Javaslatára nagy lelkesedést váltott ki az erdélyi országgyűlés magyar képviselői körében. A szászok elleneztek ezt, mivel tekintélyes állami támogatást igényelt volna, és mert Kolozsvárott, nem pedig Nagyszebenben vagy akár Marosvásárhelyen létesült volna, mely legalább közelebb volt a szász településekhez. Marosvásárhely a tartományi bíróság lelkes magyarjai révén régóta a magyarok kedvenc város-jelöltje volt a múzeum számára. Kolozsvárott élt akkor a legtöbb iskolázott magyar, több főiskola is működött kitűnő, bár kicsiny könyvtárral, és két protestáns püspökségnek is ott volt a székhelye.⁵⁵ A szászok erőteljes tiltakozása miatt és két éves élénk vita után az országgyűlés 1843-ban elutasította a javaslatot.

Kemény 1855-ben bekövetkezett halála arra készítette a magyarokat, hogy lépéseket tegyenek a Múzeum-Egyesület érdekében, ezúttal kormányzati támogatást sem kérve, nehogy Kemény hagyatéka Nagyszebenre vagy a Magyar Nemzeti Múzeumra szálljon. A szász jogtudós, *Schuler von Libloy* is csatlakozott a Marosvásárhely mellett szavazókhoz, mert nem tartotta volna szerencsésnek, ha a sajnálatosan szétszórta erdélyi könyvgyűjteményeket még eggyel szaporítanák a híres Teleki Könyvtár riválisaként.⁵⁶ Végül a kérdést gróf *Mikó Imre* (1805–1876) adománya oldotta meg: az alapító elnök kolozsvári villáját ajánlotta fel az új egyesület és múzeum számára. A könyvtár anyaga egy ideig másik

jótevőjük, gróf *Bethlen Sándor* városi házában kapott elhelyezést.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet (később Egyesület) hivatalos engedélyezésére és megalapítására 1859 novemberében került sor. *Eötvös József* (1813–1871), a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke 1860-ban szász hallgatóság előtt tartott beszédében kijelentette, hogy az *Erdélyi Múzeum-Egylet* és a szászok *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* ugyanazt a célt követi. A tudományos munkát egy hegy megmászásához hasonlította: amelynek csúcán a nemzetek találkoznak, és kezet nyújtanak egymásnak.⁵⁷ A hasonlat megnyerő volt, de elhallgatta – az osztrákok és a szászok gyanakvását elaltatandó –, hogy a tudósok (kortársaikhoz hasonlóan) etnikailag elkülönülő intézmények alapítására törekedtek. A társaság első ülésének jegyzőkönyve szerint a 383 résztvevő egyhangú, titkos szavazással úgy döntött, hogy az egyesület magyar nyelven működjék.⁵⁸

Az alapítók részletesen szabályozták a könyvtár működését. Határoztak a tíz különféle katalógus elkészítéséről, a helybenhasználat és a kölcsönzés feltételeiről, a raktározásról, a beszerzésről és általában a könyvanyag kezeléséről.⁵⁹ *Brassai Sámuel* (1800?–1897), a tudós és az egyesület évkönyvének kiadója lett a Mikó-villában elhelyezett múzeumi (reália) gyűjtemények legelső igazgatója. A könyvtár első vezetője az a *Szabó Károly* (1824–1897) lett, aki nem érte be a könyvtár anyagának feldolgozásával, hanem úttörő módon az ország különböző tájain található régi könyvanyag közös katalógusának elkészítését tűzte ki célul.⁶⁰ A könyvtár anyagának katalógizálásával kezdte, de ezt később kibővítette Kolozsvár, Erdély, majd egész Magyarország köz- és magánkönyvtárainak a feldolgozásával. Katalógusát országjárása közben állította össze, cédulái egyre gyarapodtak a könyvtárakat járva. Nem mellékesen új kapcsolatai révén a múzeum könyvtárának ajándékozott gyűjtemények számát is gyarapította. Katalógusának első, erdélyi anyaga az egyesület évkönyvében látott napvilá-

got 1868 és 1872 között, a részletesebb változat az MTA égisze alatt 1879 és 1898 között jelent meg három kötetben.⁶¹

*Schuler von Libloy*hoz hasonlóan Szabót is aggasztotta a könyvanyag szétszórtsága. Háromkötetes művének előszavában hangsúlyozta, hogy önmagában a bibliográfiai számbavétel nem sokat ér, ha nem közlik a lelőhelyet is.⁶² A korábbi katalógusokra, így Telekiére, Széchényiére is támaszkodott, de megpróbálta korrigálni a hibákat és pótolni a hiányokat a könyvek kézbevétele során, ha erre alkalma adódott. A példányok lelőhelyét is leíró közös katalógusról kialakított nézetei azt a mai gyakorlatot vetítették előre, amely a helyi gyűjteményeket a könyvtári állományok közös katalógusával egészíti ki. Bár az írók a XV. században felvetették már a közös katalógus szükségességét, és Szabó előtt is történtek erre kísérletek, elmondhatjuk, hogy ez a magyar kiadvány volt az első, ami el is készült.⁶³

A Múzeum-Egylet megalakulását hamarosan követte az első modern kori erdélyi egyetem alapítása. Az egyesület és a kolozsvári jogakadémia közösen biztosított intézményes alapot az 1872-ben létrehozott új magyar egyetem számára. Amikor a parlament azt mérlegelte, hogy a második egyetem Kolozsvárott vagy Pozsonyban létesüljön, az előbbi mellett döntött, mert az egyesület felajánlotta az egyetem számára, hogy gyűjteményeit használhatják. Az egyesület tagjaiból alakult ki a tanári testület magja; nekik és a diákok számára egy 1872-ben kötött – és 1894-ben megújított – együttműködési megállapodás garantálta az egyesület anyagainak a használatát. Az egyesület az egyetemi klinika és laboratórium céljára megkapta a néhai Mikó gróf kertjét, valamint évi 5000 forintot a könyvtár használatáért. Szabó Károly lett mind az egyetemi, mind az egyesületi könyvtár vezetője. A Múzeum-Egylet jelölte ki az igazgatót, fizetését is több éven keresztül folyósította.⁶⁴

Alapításakor az új egyesített könyvtár több mint 31 000 kötettel rendelkezett. Az egyetemi könyv-

tár 1885-ben nemzeti kötelempéldány-könyvtár lett, vagyis a magyar királyság néhány könyvtárával együtt ingyenes példányt kapott a kiadott művekből azzal a kikötéssel, hogy feldolgozzák és hozzáférhetővé teszik a használók számára. (A kiadók egy része a jogszabályt nem tartotta be.) 1895-ben a könyvtár az egyetem épületének egyik alkalmasabb, de zsúfolt helyiségébe költözött, és elkészült első szakkatalógusa. Az 1894/95. tanévben 5988 olvasó kereste fel (vagyis 26 naponta), 1107 könyvet kölcsönöztek és 1812-t használtak helyben. Szemmel láthatóan jelentős használói bázist szolgált ki a könyvtár, és az is nyilvánvaló, hogy a gyűjteményeket intenzívebben használták, mint a Brukenthal Múzeumét.⁶⁵ A művészeti galéria, a régiségár, az ásványtani és a botanikai gyűjtemény tovább gyarapodott, de inkább az egyetemnek, mintsem a könyvtárnak köszönhetően. Az egyes gyűjtemények a tanszékekhez kapcsolódtak, taneszköz-gyűjtemények lettek, és a tanszékek vezetőit nevezték ki a gyűjtemények felelősének.⁶⁶ Az egyetem és a Múzeum-Egyesület könyvtá-

rának anyagát külön kezelték, de egy igazgató irányítása alatt működött; az egyetem erőssége a kortárs nyomtatványokban, disszertációkban és a tananyaghoz kapcsolódó könyvekben rejtett, míg az egyesület rengeteg kézirattal és régi könyvvel rendelkezett. A Múzeum-Egyesület anyagát üveges tárlókban helyezték el, ahogy a korabeli múzeumokban szokásos volt. Külön költségvetéssel rendelkeztek, állományuk a századfordulóra elérte a 200, illetve 300 ezer kötetet. Mindegyik rendelkezett külön kötet- és cédulakatalógussal, az egyetemi könyvtár 1892 és 1898 között nyomtatásban is kiadta négykötetes szakkatalógusát. A könyveket és kéziratokat 1909-ben átköltöztették egy impozáns, ma is működő könyvtárépületbe, amely 252 ülőhellyel (ez többszörös gyarapodás volt), vasbetonnal megerősített, rögzített és biztonságos vasállványokkal, külön olvasótermekkel (általános, periodika-, kézirat-, térkép-, régi könyv- és levéltári anyagok használatára) rendelkezett. Az igazgató, *Erdélyi Pál* (1864–936), és helyettese, *Gyalui Farkas* (1866–1952) kulcsszerepet játszottak

az új létesítmény megtervezésében; Gyalui volt az első professzor, aki könyvtártudományt oktatott magyar egyetemen (1901). Az új épület elfoglalása az intézmény működésének alapelveként a *használat elsőbbségét* szilárdította meg a kiállításokkal és a megőrzéssel szemben.⁶⁷

3. ábra

Az első világháború előtt kiadott képeslap felirata a magyar vidéki város új könyvtárépületének összetett jellegét hangsúlyozza: „Egyetemi és Múzeumi Könyvtár, Kolozsvár. Épült 1906-1909. Tervezték Korb Fl. és Giergl K. műépítészek (keltezetlen)”
Az Országos Széchényi Könyvtár kisnyomtatványtárának anyagából

Szabó és utódai a Brukenthal Múzeumban dolgozó kollégáiknál is jobban szembesültek a kéziratok és a közigazgatási iratanyag megőrzésének és hozzáférhetővé tételének problémáival. Kemény eredeti hagyatékában voltak középkori oklevelek és családi iratok, és az új múzeum egyre többet kapott a gyűjtőktől is. A könyvtárosok először ugyanúgy dolgozták fel ezt az anyagot, mint a kéziratokat, de szerencsére felhagytak ezzel, amint azzal a megoldással is, hogy az egyes iratokat kiemeljék közigazgatási kontextusukból. Sok esetben ez a kontextus már amúgy is elveszett, mert a beérkező anyagok olykor a főúri gyűjtők által önkényesen rendezett családtörténeti vagy tematikus gyűjteményei voltak. A századforduló után az intézményi iratok sajátosságainak és a levéltári proveniencia elvének felismerése a könyvtáron belüli levéltári részleg kialakítását eredményezte, amelyben közigazgatási és családi iratok is helyet kaptak. Ez „új időszak kezdetét” jelenthette – mondta Erdélyi Pál könyvtárigazgató 1904-ben –, „*a levéltárnak olyan irányú fejlődését, a mely a történeti szerepet játszott családok és nemzetségek levéltáraival egy erdélyi nemzetségi levéltár kialakulására vezethet.*”⁶⁸

A székelység, ez a magyarul beszélő, Erdély keleti felében élő „nemzet” is létrehozta a maga nemzeti múzeumát 1918 előtt. A könyvek, kéziratok és műtárgyak első adományozója kikötötte, hogy „az intézet 'Székely Nemzeti Múzeum' címet viseljen”, amely egy sepsiszentgyörgyi iskola által adományozott épületben nyert elhelyezést 1879-ben. 1913-ban, amikor a gyűjtemény átköltözött jelenlegi értékes épületébe, amelyet a népi építészetet és a történelmi emlékeket ötvöző *Kós Károly* tervezett, már jelentős könyvgyűjteménnyel, a helyi közigazgatás iratanyagával, családi iratokkal és a múzeum által kezdeményezett ásatások leleteivel rendelkezett.⁶⁹

Az Astra és a román gyűjtemények

Erdély legnagyobb számú etnikai csoportja, a

románok nem rendelkeztek olyan földbirtokos arisztokráciával és városi elittel, vagy hasonló alapítványokkal, amelyek egyházi iskolákat és könyvtárakat, illetve magángyűjteményeket tudtak volna fenntartani. A román oktatás szerényebb színvonala azt eredményezte, hogy kevés volt a románul olvasók száma. A népesség olvasni tudása is eltérő volt a származás, társadalmi hovatartozás és nemzetiség szerint. Az 1881. évi magyar népszámlálás szerint az erdélyi németek 62,3%-a, a magyarok 31,4%-a, a románok 8,8%-a tudott írni, olvasni.⁷⁰ A művelt románok közül sokan szász vagy magyar iskolákban tanultak, németül és magyarul olvastak.⁷¹

A románoknál a világi könyvkiadás a valóságos irodalommal szemben viszonylag későn került túlsúlyba, a politikai vezetők és az értelmiség még a 19. században is elsősorban egyházi személyek közül került ki.⁷² A 19. század elején az erdélyi románok egyedülálló kulturális központja Balázsfalva városa volt Erdély közepén, a görög katolikus püspökség székhelyén, könyvtárral is rendelkező iskolával és a katolikus Habsburgok támogatását élvező nyomdával. A modern román nacionalizmus alapeszméit megfogalmazó balázsfalvi történettudósok és filozófusok kisebb csoportja Erdélyi Iskola néven vált ismertté.⁷³ Az 1747-ben alapított balázsfalvi könyvtárat tekintették „az első nemzeti jellegű román könyvtárnak”.⁷⁴ A könyvtár kéziratban fennmaradt katalógusai azt mutatják, hogy gazdag anyaga volt francia, latin, magyar, német és román nyelvű tudományos művekből.⁷⁵ A kortárs Teleki-, Batthyány- és Brukenthal-gyűjtemény bizonyára felülmúlta nagyságban és értékben a balázsfalvit, de 1848-ig biztosította a legfontosabb irodalmat annak a több mint háromezretven román vezetőnek, akiről ismert, hogy ott tanult.⁷⁶ A püspöki székhely nyomdájában láttak napvilágot az Erdélyi Iskola tevékenységének első gyümölcsei, bár a könyvműhely később veszített jelentőségéből.

Nem szabad eltúlozni Balázsfalva szerepét, hiszen kisváros volt; az erdélyi románok fele or-

todox volt, nem pedig görög katolikus, akik az érseki székhely, Nagyszeben felé orientálódtak. 1800 után már a budai Egyetemi nyomda lett a román könyvek elsősorú műhelye, és meglepő módon több román művet jelentetett meg 1801 és 1830 között, mint az összes többi együtt. (Jócskán lemaradva Nagyszeben volt a második, Bukarest a harmadik.) Ezekben a városokban és az összes többiben közel ugyanannyi vallásos mű jelent meg. Buda első helyét tankönyvekkel, történelmi művekkel, folyóiratokkal és szépirodalommal érte el. A nyomda vonzotta a román tudósokat, mivel így kikerülhették az egyházi ellenőrzést, míg az állami tisztviselőknek a világi román kultúra műveléséhez fűződő érdeke azzal párosult, hogy az állami bevétel érdekében növeljék a Dunai Fejedelemségbe irányuló könyvexportot.⁷⁷

A legnagyobb erdélyi román könyvtár egy magángyűjtemény volt. *Timotei Cipariu* (1805–1887) nyelvész, újságíró és balázsfalvi görög katolikus kanonok volt, aki rendszeresen rendelt külföldi kereskedőktől tudományos könyveket az egész 19. századon átívelő tudományos pályája alatt. Halála után könyvtárát hat-hétezer kötetre becsülték. A régi és az új irodalmat egyaránt beszerezte szerteágazó filológiai munkássága céljaira, közte kétszáz klasszikus és keleti kéziratot, valamint latin, arab és modern európai nyelveken írt, továbbá román könyveket. Úgy tűnik, a szeme előtt lebeghetett, hogy egyszer majd könyvgyűjteményét nemzete rendelkezésére bocsájthatja.⁷⁸

Sajnálatos módon a negyvennyolcas szabadságharc alatt a zavargásokban a balázsfalvi iskolai és püspöki könyvtár, Cipariu magánkönyvtára és a viszonylag új keletű nagyszebeni ortodox érseki könyvtár anyagának a zöme is megsemmisült.⁷⁹ Cipariu és a többiek állandó erőfeszítéseket tettek a hiányok pótlására a forradalom és szabadságharc után, az osztrák uralom idején. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859. évi megalakulásán felbuzdulva a románok újra megpróbálkoztak egyesület-alapítással, hiszen már

történtek megehetősen gyenge és elszórt kísérletek román tudományos egyesület és közkönyvtár létrehozására.⁸⁰ Néhány olvasókör és olvasótársaság is alakult kis kölcsönkönyvtárral és folyóirat-olvasóteremmel; ezek egy-egy püspöki székhelyen, román egyházi fenntartású középiskolai központokban és dél-erdélyi román kereskedővárosokban jöttek létre.⁸¹

A történész-politikus Ioan Pușcariu 1860-ban egy olyan román irodalmi és kulturális szervezet létrehozását javasolta, amely évente más és más románok lakta városban ülésezik, és „román könyvtárat, román múzeumot stb.” létesít.⁸² Az ASTRA, vagyis az *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (A Román Nép Erdélyi Román Irodalmi és Kulturális Egyesülete) 1861-es alapítása után egyesítette mind a román, mind a szász és a magyar olvasótársaságok gyakorlatát. A Múzeum-Egyesülethez hasonlóan az *Astra* alapszabályában is szerepelt egyesületi könyvtáros, bár nem írta elő sem könyvtár, sem múzeum alapítását; a *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*hez hasonlóan (és Pușcariu javaslata szerint) éves közgyűlését mindig más városban tartotta, és lényegesnek ítélte a lakosság megnyerését is. A másik két egyesülettől eltérően az Astrának területi alapon szerveződő részlegei voltak, amelyekben közkönyvtárak alapítását is tervezték Astra-kiadványokkal és elfogadott román irodalommal.

A görög katolikus és az ortodox püspökök közötti rivalizálás miatt az alapszabály kifejezetten száműzte a vallási kérdéseket az egyesület tevékenységéből, és a vallási semlegességet szorgalmazta a vezetők megválasztásában is. Az Astra jóval szerényebb anyagi eszközökkel rendelkezett, mint a magyar vagy a szász egyesület, a román társadalom leggazdagabb szegmense, a két egyház támogatása ellenére. Az Astra 1862-es közgyűlése évi 100 forintot biztosított könyvbeszerezésre, de voltak évek, amikor még ennyit sem. Andrei Șaguna ortodox püspök lett az Astra első elnöke, de görög katolikus egyházi

személyek is voltak a vezetőségben. Mivel ismerték Cipariu felkészültségét és könyvészeti szakértelmét, megbízást kapott annak a bizottságnak a vezetésére, amely a könyvtári gyűjtemény gyarapításáért felelt.⁸³

Cipariu bízott abban, hogy az Astra és az erdélyi románság komolyan támogatja majd azt a könyvtárat, amely egyszer a régi román könyvek átfogó gyűjteménye lehet, s egyike volt azoknak, akik szerény adományokkal is gyarapították időnként a könyvtárat. Miután csalódott az Astra könyvtárára 1862 júliusában tett javaslatának a fogadtatásában, azt írta ugyanennek az évnek novemberében egyik bukaresti barátjának, hogy a Kárpátoktól délre tervezett Román Nemzeti Könyvtárnak akarja eladni magánkönyvtárát, és azt is említette, hogy máskülönben egy németnek vagy angolnak adja el. Nem így tett, de láthatóan az *Astrának* sem akarta felajánlani. Talán görög katolikus kanonok lévén aggódott, hogy kincsei az ortodox érseki székhelyen annak közvetlen szomszédságába kerülnének, de Bukarestbe írt levele azt sejteti, kételyek gyötörték, vajon az erdélyi románság körében akadna-e szűk szakmai közönséget érdeklő könyveinek méltó olvasója. Azzal a feltétellel hagyta könyvtárát a balázsfalvi érsekségre, ha megfelelő helyet biztosítanak neki: ezzel olyan feltételt szabott, amelyet csak 1916-ban tudtak teljesíteni.⁸⁴

Az Astra könyvtára Nagyszebenben az egyesület szerény helyiségeiben, néhány polcon kapott helyett, pár háztömbnyire a Brukenthal Múzeumtól. Az Osztrák Tudományos Akadémia és két szász könyvkereskedő rendszeres ajándékai annyira alapvető részét képezték a kezdeti adományoknak, hogy 1868-ban, amikor a bukaresti román kulturális minisztériumtól megérkeztek az első könyvajándékok, az ezer kötetre sem rúgó könyvanyag zöme német nyelvűnek bizonyult.⁸⁵

A román sajtóban közzétett állományadatok nyomán megnőtt a könyvtár iránti érdeklődés, és ez több jelentős román adományt eredményezett. Az Astra közgyűlése arra utasította a könyvtá-

rost, hogy adjon ki katalógusokat – kettő nyomtatásban meg is jelent (1882-ben és 1895-ben). Utóbbi 3214 művet tartalmazott 4645 kötetben, tizenhárom szakcsoportban, és az egyesület által kidolgozott könyvtárhasználati szabályzatot is közölte. A könyvtárnak legalább heti két alkalommal kellett nyitva tartania, a könyveket legfeljebb három hónapra lehetett kölcsönözni, de csak akkor, ha a könyv árát letétbe helyezték.⁸⁶

A katalógus megjelenésére akkor került sor, amikor a Román Nemzeti Párt és az erdélyi román egyesület tevékenysége fellendülőben volt. A párt 1894-ben a nemzetközi közvéleményhez fordult támogatásért a magyar kormányzattól elszenvedett sérelmei miatt. 1905-ben, a Romániában megjelenő hasonló kiadványt megelőzve, az *Astra* adott ki egy kitűnő háromkötetes román enciklopédiát.⁸⁷ Szerkesztője, Constantin Diaconovici az Astra 1897-es közgyűlésén kijelentette, a könyvtárat sürgősen bővíteni kell, hogy „nagy, nyilvános nemzeti könyvtárrá válhasson”.⁸⁸ Az Astra nagyszebeni új, palotaszerű székházát, népszerű nevén a nemzet házát (*casa națională*) 1905-ben avatták fel. Egy év múlva egy másik ünnepség, a közelében épült új, impozáns ortodox katedrális felszentelése a régi szász város falain belüli növekvő román jelenlétnek újabb bizonyítéka volt.

Az 1900-as évek elején az Astra végre megvalósította nemzeti múzeumának régóta halogatott megalapítását, majd a helyi közkönyvtárak támogatásának új programjába fogott, amely egyik legjellemzőbb újítása lett. 1850-ben – először Balázsfalván – több erdélyi román iskolában alapítottak kisebb múzeumot pedagógiai célra. Az Astra 1868. évi gyűlése javaslatot tett az egyesület múzeumának a létrehozására, majd 1871-ben felhívást adtak ki a „nemzeti múzeum” megalapítására. Az egyesülethez érkező ajándékok között kezdettől fogva a könyvek mellett tárgyak is voltak, és az egyik újságcikkben említést tettek az „egyesület múzeumá”-ról, noha ez formailag nem is létezett. Az 1881-ben a nagyszebeni román mezőgazdasági és ipari kiállítást kö-

vetően számos román úgy vélte, nagy kár, hogy a kiállított tárgyak szétszóródnak. 1897-ban az Astra alapszabályába bekerült az a módosítás, hogy a „múzeumi és egyéb gyűjtemények alapítása” is a román irodalom és kultúra terjesztése mellett az egyesület alapfeladata. A Történeti és Néprajzi Múzeum hivatalos megalapítására 1905-ben került sor, és a *nemzet házában* kitüntetett szerepe volt kívül és belül (az épület homlokzatára „Az Egyesület Múzeuma” felirat került).⁸⁹ A kolozsvári magyar egyetem román professzora, aki 1913-ban az erdélyi román kultúra helyzetét elemezte, a múzeumra az Astra egyik legnagyobb vívmányaként hivatkozott, de a könyvtárat meg sem említette.⁹⁰

Az Astra égisze alatt indított községi könyvtáralapítási program a Román Nemzeti Párt és az Astra tevékenysége új, népies irányzatának a része volt. A román vezetők új generációja már nem akart a fejletlen román urbánus elitre támaszkodni, és nem érte be a magyar politikai rendszer kínálta szegényes lehetőségekkel sem, hanem a vidéki népséget akarta bevonni a nemzeti ügybe. Az Astra új, 1897-es alapszabálya nemcsak nagyobb hangsúlyt helyezett a múzeumi és könyvtári gyűjteményekre, hanem a falvakban végzett tevékenység kibővítését is szorgalmazta népszerű könyvek olcsó kiadása révén.⁹¹ Hetven címből álló két új sorozatot adtak ki 1900 és 1914 között. A *Biblioteca populară* köteteit ingyen vagy leszállított áron terjesztették, hogy népszerűsítsék az új községi könyvtárakat.⁹² A helyi papság és a tanítók gyakran fordultak levélben közvetlenül az Astra központi bizottságához, hogy ingyenes kiadványokat kérjenek könyvtáruk számára, de ezeket csak azzal a feltétellel kapták meg a kérelmezők, ha már megalapították az Astra helyi képviselőit, ami aztán a többi tevékenységet, a múzeumot, kiállításokat, előadók fellépését is támogatta.⁹³ Úgy látszik, az Astra központi könyvtárának alig volt szerepe a népkönyvtári kampányban: az 1913-ban regisztrált 594 népkönyvtár a kerületi és a helyi bizottságoknak a hatáskörébe tar-

tozott. Az Astra mozgó-könyvtárakat is alapított, ezek bizonyos időközönként jutottak el az egyik településről a másikra. A magyar kormányzat ezt a gyakorlatot gyanakvással szemlélte, jóllehet a magyarok a településeken is ajánlotta magyar népkönyvtárak létesítését.⁹⁴

Amikor a központi könyvtár 1905-ben beköltözött a nemzet házába, még meglehetősen szerény nagyságú gyűjtemény volt a maga 6109 kötetével, a Brukenthal Múzeum és a kolozsvári egyetem, illetve a Múzeum-Egyesület könyvtárával összehasonlítva, de az Astra új helyiségei és új lendülete a következő években viszonylag gyors fejlődést eredményezett. 1910–1911-ben bevezették a Román Akadémia által javasolt szakrendszert, az állományt húsz szakcsoportba rendezték az olvasóteremtől elválasztott könyvespolcokon, külön kézirat- és folyóiratrészzel, cédulakatalógussal, kibővített, napi két órás nyitva tartással. A gyűjtemény 1918-ra 22 158 kötetesre nőtt. A fejlődés ellenére az erdélyi román egyesület elsősorban vidéken működött, és meglehetősen szegény volt. A potenciális helyi felhasználók száma és a központi könyvtár gyarapítási eszközei jóval kisebbek voltak, mint a Brukenthal Könyvtáré, a kolozsvári egyesített egyetemi és múzeum-egyesületi könyvtáré. A gyűjtemények fejlesztése sem volt az Astra célkitűzéseinek központi kérdése, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület vagy a Brukenthal Múzeum esetében.⁹⁵

Könyvtárak, múzeumok és levéltárak Romániában 1918 után

Az Osztrák-Magyar Monarchia, vele pedig Nagy-Magyarország, melyhez Erdély is tartozott, az első világháború végén felbomlott. Az események váratlan fordulatát kihasználva a román hadsereg bevonult Erdélybe, és a tartomány román többsége örömmel üdvözölte Romániával való egyesítését. A három könyvtár adminisztratív helyzete nem változott a román uralom első

évtizedeiben. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári egyetem könyvgyűjteményei párhuzamosan működtek, de egységes vezetésük továbbra is megmaradt. A legtöbb magyar könyvtáros végig a helyén maradt, de a szolgáltatások általános bővülésével és a román váltás nyomán sok román szakember került a könyvtárba. 1923-ban az egyetemi könyvtár kötelezpéldány-státuszt is kapott Romániában – a Magyarországon élvezett hasonló státusz pótlására –, ami a román anyag gyors gyarapodásával járt, melynek nyomán 1935-re Románia „legnagyobb és leggazdagabb anyaggal rendelkező könyvtára”-vá vált.⁹⁶ A magyarok neheztek a román felügyelet bevezetése, valamint a múzeumi és az egyetemi könyvtár gyűjteményeinek növekvő integrációja miatt, amit mindkét fél hasznosnak tartott, amíg az egyetem magyar kézben volt. A magyarok és a románok közötti polémák, perek, olykor komoly viták évtizedekre állandósultak.⁹⁷

A két világháború közötti időszakban az Astra óriási tekintélyre tett szert a román nemzetegyesítés mozgalmának kulturális éllovasaként. Könyvtára kötelezpéldány-státuszt kapott, állománya gyorsan nőtt. A Brukenthal Könyvtár esetében alig történt változás: sokkal szerényebb mértékben gyarapodott ugyan, de folytatta, amit a magyar uralom alatt is végzett, a német anyanyelvű kisebbség első számú könyvtáraként működött. A Brukenthal Múzeum képtárának figyelme egyre inkább a román festmények gyűjtésére irányult.

A hatóságoknak a magyar és a német kisebbség levéltári iránti érdeklődése jelentősen megnőtt a román uralom alatt. A kolozsvári múzeumi könyvtár levéltári részlege – most már a román egyetemi könyvtárral egységben, román igazgató alatt – továbbra is magyar részlegvezető irányításával dolgozott, de a korábban bevezetett nemzetközi levéltári elmélet és gyakorlat átvételét folytatva. Az ideiglenes román közigazgatás 1920-ban a gyorsan elrománosodó Kolozsvárról egy erdélyi román állami levéltárat hozott létre. Ez a bukaresti központú állami levél-

tári rendszer része lett. A múzeumi levéltárban gyűjtött családi és közigazgatási iratoknak vetélytársa akadt: az új levéltári fiók a következő két évtizedben több mint 3000 polcfolyóméternyi anyaggal gyarapodott.⁹⁸ A nagyszebeni szász levéltár régóta hivatalban lévő vezetője, *Georg Eduard Müller* (1866–1944), jó kapcsolatokat ápolt román történészekkel, így a tekintélyes bukaresti Délkelet-Európai Intézet új helyi fiókjának az igazgatói posztját is betölthette. Politikai kapcsolatai egyengették az utat akkor is, amikor az intézmény 1926-ban felvette a *Szász Nemzeti Levéltár* nevet.⁹⁹

A második világháború zűrzavaros eseményei kusza közigazgatási változásokat hoztak Erdély kulturális intézményei számára. Az 1940 szeptemberi második bécsi döntés Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolta. A kolozsvári egyetem és a levéltárak román vezetői és az oktatók még a magyar bevonulás előtt elhagyták a várost; magukkal vitték az 1920 utáni anyagot, de otthagyták a régít. A város három évre ismét magyar közigazgatás alá került, az egyetem megint magyar lett. A kolozsvári román egyetem Nagyszebenbe költözött, a magukkal vitt könyvtári anyagból új könyvtárat alapítottak.¹⁰⁰ A német szövetségesekkel ápolt jó viszonyból profitálva a Brukenthal Múzeum 1944-ben átvette az Astra múzeumi anyagát. Meglepő módon a politikai változások és a front áthaladása ellenére csak egy komolyabb veszteség érte az erdélyi gyűjteményeket 1944-ben, a Székely Nemzeti Levéltár anyagának egytizede megsemmisült biztonságba helyezése során, amikor is 1944 szeptemberében Magyarországra mentése közben egy lőszerraktár felrobbant.¹⁰¹

A háború utáni időszak kezdeti szakaszában Erdély határai és kulturális intézményei visszanyerték háború előtti státuszukat. A kommunista hatalom 1947 utáni megszilárdulása nyomán több drasztikus változás történt. Az új hatalom kevésbé tűrte meg az autonóm kulturális intézményeket: 1948 és 1950 között önfeloszlatásra készítette a *Verein für siebenbürgische Landeskundet*,

a görög katolikus egyházat, az Astrat és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet – az Erdélyi Múzeum-Egyesület hivatalosan le is mondott gyűjteményeiről. Ezeknek az intézményeknek és szervezeteknek az iratai, a Brukenthal Múzeum anyagának jó része, a Szász Nemzeti Levéltár és Múzeum Levéltárának gazdag anyaga az állami levéltárba került. Utóbbi 1951-ben a Belügyminisztérium és annak állambiztonsági szerve, a *Securitate* fennhatósága alá vonták. A kolozsvári reália-gyűjteményeket elvették az egyetemről, és átszállították az új néprajzi, művészeti és történeti múzeumokba. Az 1957. és 1974. évi levéltári törvény széles körben vonta meg azoknak a dokumentumoknak a körét, amelyek az állam ellenőrzése alá tartoznak. A totalitárius szándék nyilvánvaló volt, bár a szovjet blokk teoretikusai azzal érveltek – a burzsoá levéltári elméletet bírálva –, hogy az iratok megfelelő elhelyezésében nem a proveniencia és a formátum, hanem a társadalmi cél a döntő tényező.¹⁰²

Az Astra könyvtára továbbra is fennmaradt, most már a megyei könyvtárak országos hálózatának egyik tagjaként. Az Astra Múzeum független, hat különböző részből álló intézmény lett, melyet összefoglalóan az Astra Nemzeti Múzeum-Együttes nevet kapta. Viszonylag a Brukenthal Könyvtár változott a legkevésbé: múzeumi könyvtár maradt a történeti múzeum és a képtár mellett, amelyek jóval nagyobb ismertségnek és nemzetközi tekintélynek örvendtek, mint a könyvtár maga. A Brukenthal galéria számos festménye elveszett a második világháború alatt és a kommunista hatóságok adminisztratív intézkedései eredményeképpen, de még mindig a Brukenthal által összegyűjtött európai mesterek képei tették ki a gyűjtemény javát.¹⁰³ Az intézmény-együttes a Brukenthal Nemzeti Múzeum nevet viseli. Az erdélyi szászoknak az elmúlt évtizedekben lezajlott tömeges kivándorlása és a román hivatalnok-vezetők gyanakvása miatt a Brukenthal könyvtár maradék ambícióját is feladta, hogy a szászok „nemzeti” könyvtára legyen. Ezt a funkciót jóval szerényebb mérték-

ben egy Németországban működő intézmény vállalta magára.¹⁰⁴

1990-ben Kolozsvárott újjászületett az Erdélyi Múzeum-Egyesület mint független szervezet, saját kiadványokkal és szerény gyűjteményekkel. A kommunista korszak idején kisajátított javait nem kapta ugyan vissza, de a nemzeti levéltárról szóló 1996. évi törvény, a demokratizálódás és az Európai Unióhoz való csatlakozás sokban javította az etnikai kapcsolatokat és a gyűjteményekhez való hozzáférést, noha napjainkban a román könyvtáraknak súlyos szakmai és pénzügyi gondokkal kell szembenéznük.¹⁰⁵ Egyfajta munkamegosztás látható a Brukenthal könyvtár és az Astra könyvtára között: míg az előbbi a régi szász és erdélyi kiadványok kiemelkedő gyűjteményével rendelkezik, az utóbbi Cipariunak a régi román könyvek gyűjtését és tanulmányozását szorgalmazó törekvéseit viszi tovább.¹⁰⁶

Összegzés

Reprezentáció, tudományosság és professzionalizmus a gyűjtemények fejlődésében

A tanulmányomban vizsgált múzeumokban, könyvtárakban és levéltárakban végbement változások rávilágítanak arra, milyen szerepet játszottak a különböző gyűjtemények a modern európai történelemben. A dokumentumoknak és a tárgyaknak a legújabb korig tapasztalható külön szerepeltetése – ezeket a mai szakemberek is általában elválasztják egymástól – első látásra furcsa lehet számunkra. A korai gyűjtők a klasszikus modellt követve műtárgyakat, kéziratokat és könyveket halmoztak fel ritkaságtáraikban és a múzeumokban, elsősorban azért, mert az új tudományos modell a tárgyi bizonyítékokat és a megfigyelést tartotta a legfontosabbnak. A tizenharmadik és a tizenkilencedik századtól kezdve a múzeumok, könyvtárak és levéltárak szakszerűvé válása ezen intézmények módszereinek és gyűjteményeinek a szétválasztását ösz-

tönözte. Kelet-Európában, de különösen Erdélyben a nemzeti eszme iránti lelkesedés egy ideig nem követte ezt az irányt. A tervezett *nemzeti* könyvtár, *nemzeti* múzeum előtti jelző a könyvtáraknak és levéltáraknak azt a célját emelte ki, hogy egyetlen helyen gyűjtsék össze a kialakuló modern szász, magyar és román nemzet önkifejezéséhez szükséges dokumentumokat és tárgyakat.

Tanulságos azt a módot is vizsgálni, ahogy a gyűjtemények gondozói ezeket kortársaik elé tárták, és hogy miként látták ezt az utazók. A nyomtatott katalógusok és a látogatók ritkaságtárakról szóló leírásai kiemelték a tartalmi sokszínűséget, és többé-kevésbé méltányolták azokat a kisebb-nagyobb erőfeszítéseket is, ahogy e tartalmak között kapcsolatot teremtettek. A legújabb korban sokkal ritkábban látható ez a szoros egymásmellettiesség. Telekinek és Széchényinek a tizenkilencedik század elején kiadott könyvtári katalógusai csak a könyvek átfogó számbavételére törekedtek, s ezeket a kortársak tudományos segédeszköznek tekintették. Az erdélyi könyvtárak anyagát folyóiratokban és nyomtatott katalógusokban közreadó jegyzékek, a belső használatra készített kötet- és cédulakatalógusok a köznapi könyvtárhasználók és a tudósok igényeit is szem előtt tartották.

A múzeumok és a könyvtári gyűjtemények még a tizenkilencedik században is látványosságként – mai kifejezéssel: idegenforgalmi-attrakcióként – funkcionáltak. Az utazók fontosnak tartották ezeknek a gyűjteményeknek a felkeresését, a múzeumok és a könyvtárak személyezte főleg ezeknek a látogatóknak a vezetésével töltötte ideje nagyobb részét.¹⁰⁷ Az utazók figyelemre méltó festményekről, műtárgyakról, könyvekről és kéziratokról számoltak be, amelyeket a szinte kötelező látogatások során láttak. A tizenkilencedik század egyik leghíresebb közép-európai utazója, *Dinicu Golescu* elbűvölte olvasóit a Pesten, Münchenben és az itáliai városokban látottak felidézésével. 1825 körül ezt jegyezte fel a magyar Nemzeti Múzeumról:

„számos terem, tele könyvekkel, legtöbbször nagyon régi könyv, magyar, latin, német, középkori latin, ógörög és francia nyelven. Nagy teremben különféle érmék, a régi időktől napjainkig ... Hasonlóképpen vannak itt török fegyverek, igen változatosak és a mostaniaktól nagyon különbözőek”.¹⁰⁸ A nyugati utazók, mint az angol *John Paget* is, kötelező penzumként keresték fel a híres könyvtár-gyűjteményeket. 1840-ben Marosvásárhelyen tett látogatásáról azt írta, hogy a város nagyon büszke a Telekiek kiváló könyvtárára, és dicsérte a könyvtár példás rendjét. Több értékes művet is megemlíttet, és leírta, hogy könyvészeti ritkaságokat mutattak neki. Nagyszébenben a megérkezése utáni reggelen első dolga volt báró Brukenthal múzeumát és képtárát felkeresni.¹⁰⁹ Mindkét utazó számára ezek a gyűjtemény-együttesek egyértelműen a nemzeti törekvések tanúbizonyságai voltak.

A szász, a magyar és a román könyvgyűjtemények eltérő fejlődését tudományos és szakmai prioritások határozták meg. A Brukenthal Könyvtárnak a múzeumi gyűjtemények közötti elhelyezése hagyományos megoldásnak számított, ami a mai napig fennmaradt. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület élvezte a magyar kormány támogatását. Bár a múzeumi funkció háttérbe szorult a gyarapodó egyetemi könyvtár magjaként a felsőoktatást szolgáló tevékenysége miatt, reália-gyűjteményei megmaradtak, mivel több részre szedték, és az adott egyetemi tanszéken szemléltető eszközként használták őket. A Múzeum-Egyesület könyvtárvezetője, Szabó Károly úttörő jellegű közös katalógusának a létrehozásával túllépett a múzeumi funkción, ami az első ilyen kezdeményezés volt a könyvtári világban. Az Astra és könyvtára jóval szerényebb forrásokkal működött, és csak 1905-ben sikerült igazi múzeumot alapítania, de sokat tett népszerű publikációval és elsősorban a közkönyvtári hálózat létrehozásával a román nemzeti ügyért. Mindegyik intézmény kéziratait és levéltárát idővel átvette a Román Állami Levéltár.

A huszonegyedik század elején a múzeumok,

könyvtárak és levéltárak hibrid intézményei egyre kevésbé tűnnek olyan szokatlannak, mint a huszadik században. A digitális objektumok online bemutatása lehetőséget teremt a hasonló, ám különböző formátumú kulturális műalkotások együttes bemutatásával a fizikai tárhelyek és a köztük lévő távolság áthidalására. Korunkban, amikor az amerikai tudományos könyvtárak szövetsége (*Research Libraries Group, RLG*) a múzeumok, könyvtárak és levéltárak együttműködése mellett kardoskodik, és az amerikai IMLS (*Institute for Museums and Library Services*) kifejezetten múzeumok és könyvtárak együttműködéséhez nyújt pénzügyi támogatást, hasznos modell lehet a múzeumban működő könyvtár a jelen számára is.¹¹⁰

Jegyzetek

A tanulmány eredetileg az Amerikai Magyar Alapítvány múzeumban rendezett Bolyai konferencián hangzott el előadásként 2002. november 23-án New Brunswickban (New Jersey állam). A múzeum fölött működő könyvtár, amely közel 30 000 kötetes állományával az Egyesült Államok legnagyobb önálló magyar gyűjteménye, anyagát a Rutgers Egyetem könyvtárán keresztül könyvtárközi kölcsönzéssel teszi hozzáférhetővé. Szeretnék köszönetet mondani a bukaresti Román Tudományos Akadémia könyvtárának és a bukaresti Egyetemi Könyvtárnak, valamint a Rutgers Egyetem könyvtárának és könyvtárközi kölcsönzésének a tanulmányomhoz szükséges szakirodalom biztosításáért. Hálával tartozom Tom Glynnek, a néhai Lara Moore-nak és névtelen bírálóimnak a tanulmány korábbi változatához fűzött észrevételeikért.

1. Harris, Michael H.: *History of Libraries in the Western World: Compact Textbook Edition*. Metuchen; London: Scarecrow Press, 1984. 121-125.
2. A legjobb angol nyelvű Erdélyről szóló történeti feldolgozás Barta, Gábor [et al.]: *History of Transylvania*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1994. Az 1850., 1890., 1900. és 1910. évi osztrák és magyar népszámlálási adatok, melyek a mű 563. oldalán olvashatók, azt mutatják, hogy ez a 6:3:1 arány nem változott meg radikálisan a korszak végéig.
3. Michael P. Olson a nemzeti könyvtár négy funkcióját sorolja fel: „legyen az ország bibliográfiai központja, az ország nyomtatott dokumentumainak archívuma, a külföldi szakirodalmat olyan átfogóan gyűjtse, amennyire csak lehetsé-

ges, legyen kiemelkedő régi könyvanyaga”. = Olson: *The Odyssey of a German National Library: A Short History of the Bayerische Staatsbibliothek, the Staatsbibliothek zu Berlin, the Deutsche Bücherei, and the Deutsche Bibliothek*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996. (Beiträge zur Buch- und Bibliothekswesen ; 36) p.1. Az itt vizsgált erdélyi könyvtárak a gyűjtemény teljességét tekintve jóval szerényebbek, mint ahogy azt Olson modellje leírja.

4. Glock, Andreas: „Museum”. = *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*. Stuttgart ; Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2000. 8. Bd. 507-511. col.
5. MacLeod, Roy (ed.): *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*. London ; New York: I.B. Tauris, 2000., Casson, Lionel: *Libraries in the Ancient World*. New Haven; London: Yale University Press, 2001. 31-47.
6. Quichelberg, Samuel von: *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi, complectendis rerum vniuersitatis singulas materias et imagines eximias, ut item recte quoque dici possit: Promptuarium artificiosarium miraculosarumque rerum, ac omnis rari thesauri et pretiosae supellectis, structurae atque picturae, quae hic simul in theatro conquiri consulantur, et eorum frequenti inspectione tractationeque, singularis aliqua rerum cognition et prudential admiranda, cito, facile ac tuto comparari possit*. Monachii: Adam Berg, 1565. A müncheni gyűjtemény kezdeti történetéről és Quichelberg szerepéről lásd Kaltwasser, Franz Georg: *Die Bibliothek als Museum: Von der Renaissance bis heute, dargestellt am Beispiel der Bayerischen Staatsbibliothek*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1999. 9-32. -összegzését angol nyelven lásd: *The Common Roots of Library and Museum in the Sixteenth Century: The Example of Munich*. = *Library History*, 20 (Nov. 2004), 163-181.
7. A leggyakrabban használt német elnevezés a Wunderkammer, Kunstkammer, Antiquarium vagy Zimelienkammer volt.
8. Kiváló elemzés olvasható a korajákoriki régiségtárakról a *The Museum-Library Hybrid Institution* fejezetben. (Ld. Dilevko, Juris - Gottlieb, Lisa: *The Evolution and Museum Partnerships: Historical Antecedents, Contemporary Manifestations, and Future Directions*. Westport, Conn.: Libraries Unlimited, 2004. 143-179.) E fejezet korábbi változata a szerzők *Resurrecting a Neglected Idea: The Reintroduction of Library-Museum Hybrids* című írásának egyik részét tartalmazza (*Library Quarterly*, 73, no.2. 2003. 160-198.).
9. Kaltwasser: *Die Bibliothek als Museum*. 45-57; Impey, Oliver - MacGregor, Arthur (eds.): *The Origin of Museums: The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth-Century Europe*. Oxford: Clarendon Press, 1985.
10. Müller-Bahlke, Thomas Jakob: *Die Wunderkammer: die Kunst- und Naturalienkammer der Franckeschen Stiftungen*

- zu Halle (Saale). Photogr. von Klaus E. Goeltz. Halle/Saale: Verlag der Franckeschen Stiftungen, 1998. – Korabeli katalógusok, metszetek és leírások is fennmaradtak ezekről, amint Impey és MacGregor könyvének egyes fejezeteiből és illusztrációiból kiviláglik. A régiségtárak pedagógiai céljaival és a hallei régiségtárral foglalkozik William Schupbach ugyancsak ebben a kötetben megjelent írása, a *Some Cabinets of Curiosities in European Academic Institutions* (169-178.).
11. A „museum” szócikk az Oxford English English Dictionary 1989. évi online 2. kiadásában (megtekintve 2005. július 5-én). Az Ashmolean Museum eredeti könyvtárának összetételét egy 1694-ben kiadott aukció-katalógus dokumentálja: Millington, Edward: *Bibliotheca Ashmoleana a catalogue of the library of the learned and famous Elias Ashmole, Esq : containing not only the rarest books of history, philosophy, genealogies, heraldry, coins, &c., but of the most abstruse parts of human learning : about 40 volumes of tracts and pamphlets neatly bound, and also 30 volumes of mss., many of them written on velum : to be sold by auction on Thursday next, the 22th day of this instant February, 1693/4. Rolls's Auction House, in Petty-Canon Alley, in St. Paul's Church-yard, [1694].* (Hozzáférhető az Early English Books Online-ban.); Tradescant, John: *Musaeum Tradescantianum: or, A collection of rarities. Preserved at South-Lambeth near London.* London: Printed by John Grismond, 1656. 179 p., lásd az Early English Books Online-ban; Boulger, George Simonds: Tradescant, John (1608-1662). = *Dictionary of National Biography.* 19. vol. 1072-1074.
 12. Tradescant, számozatlan lap; 104-ből 8 kép az Early English Books Online-ban található.
 13. A legtöbb erdélyi helységnek román, magyar és német névváltozata van. E tanulmány angol szövegében a magyar, német vagy román változatokat alkalmaztam, megfelelő a helység etnikai jellegének a vizsgált időszakban. A szöveg magyar fordításában pedig rendszeresen használtam a magyar változatot, a magyar szokás szerint.
 14. Teleki, Sámuel: *Bibliothecae Samuelis S.R.I. com. Teleki de Szek, vol. 1-4.* Viennae: Baumeister, Schmidt, Pichler, 1796-1819. Az 5. rész kéziratát elveszetteknek hitették, de nemrég előkerült, és meg is jelent: *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék Pars Quinta. Libros inde ab Anno MDCCCXIX post typis vulgatum catalogi partem quartam comparatos complexa. Curam gerebat Anikó Deé Nagy.* Bp.: *Bibliotheca Nationalis Hungariae, Novo Forum Sicularum* [Marosvásárhely]: *Bibliotheca Teleki-Bolyai, MMII* [2002].
 15. Neumann, Victor: *The Temptation of Homo Europaeus.* Boulder: *East European Monographs*; New York: distributed by Columbia University Press, 1993. 149-209. Az angol fordítás hibás ugyan, de csak néhány helyenként tér el a román eredeti (*Tentația lui Homo-Europaeus: Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est.* București: Editura Științifică, 1991.) jelentéstartalmától, melyet már ebben a folyóiratban ismertettem (*Libraries and Culture* 29 (1994) 3. 339-340.). Neumann előszava nem említi, hogy a lábjegyzetéből kimaradtak a történelmi magyarázatok, valamint az illusztrációk és térképek is hiányoznak, amelyek a román eredetiben szerepelnek. Neumann több tizennyolcadik századi erdélyi könyvtárat ismertet, de léteznek egyéb források is, így Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői.* Bp.: Gondolat, 1988. 295 p. (online változatát lásd a <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/muvtor/kelecsen/html/index.htm> címen). Kelecsényi szíves munkája egy-egy fejezetet szentel a jelentősebb könyvgyűjtőknek, de nincsenek jegyzetek.
 16. E tanulmány Erdélynek azzal a részével foglalkozik, amely nagyjából a mai Románia észak-nyugati harmadának felel meg. A korábbi Magyarország néhány régiója, amelyek most Románia részei, történetileg nem tartoztak Erdélyhez, ezért közvetlen tárgyunkon kívül esnek, bár vannak történészek, akik az egyszerűség kedvéért Erdéllyel együtt tárgyalják Máramarost (Maramureș), a Körösvidéket (Crișana) és a Bánátot (Banat). Románia földrajzi, történelmi és kulturális szintézisét, amely Erdéllyel is részletesen foglalkozik, ld.: Niessen, James P.: *Romania.* = Frucht, Richard (ed.): *Eastern Europe: An introduction to the people, lands, and culture.* Santa Barbara, Cal.: ABC-CLIO, 2005. vol.3. 735-790.
 17. A hazafiak kulturális tevékenységének eddigi legjobb angol nyelvű áttekintése Sugar, Peter F. - Lederer, Ivo J. (eds.): *Nationalism in Eastern Europe.* Seattle: University of Washington Press, [1969.] című műve; rövidebben ld.: Niederhauser, Emil: *The Rise of Nationality in Eastern Europe.* Bp.: Corvina Kiadó, 1981. A modern nacionalizmusról írt legfontosabb mű, amely több, a régiót elemző kutatásra hatott, és az előző mondatok forrása: Anderson, Benedict: *Imagined communities: reflections on the spread of nationalism.* London: Verso, 1983., rev., extend. ed. 1991. Richard Harvey Brown és Beth Davis-Brown is egyetért Andersonnal, amikor a *The Making of Memory: The Politics of Archives, Libraries and Museums in the Construction of National Consciousness* című tanulmányukban – melyben az elméleti bevezetés után néhány példát ismertetnek az Egyesült Államokból a közelmúlt levéltári, múzeumi és könyvtári helyzetéről –, kijelentik, hogy „a levéltárak, a könyvtárak és a múzeumok segítenek megőrizni és megteremteni a modern 'virtuális közösségek'-et” (= *History of the Human Sciences* 11 (1998) 4. 20.).
 18. Ezek az Erdélyi Múzeum (Kolozsvár, 1814-1818), a *Biblioteca românească* (Buda, 1821, 1829-1834), az *Arhiva românească* (Iasi, 1841-1845) és az *Archiv des Vereins*

- für Siebenbürgische Landeskunde (Hermannstadt, 1843-1944).
19. Nem állítom, hogy a nemzeti mozgalmaknak az előfeltétele lenne a legfontosabb „nemzeti” gyűjtemények sikeres létrehozása. Látni fogjuk, hogy a románoknak ugyan sokáig nem sikerült ezeknek a megalapítása, de ez nem akadályozta nemzeti mozgalmuk kibontakozását.
 20. Barta et al.: History of Transylvania. 563.
 21. Sonkoly Gábor: Erdély városai a XVIII-XIX. században. Bp.: L'Harmattan ; Atelier, 2001. 257. - idézi Török, Zsuzsanna: The Friends of Progress: Learned Societies and the Public Sphere in the Transylvanian Reform Era. = Austrian History Yearbook 36 (2005) 101.
 22. A százsz történelem nemrég megjelent kitűnő szintézisére ld. Gündisch, Konrad - Beer, Mathias: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. München: Langen Müller, 1998. (Vertreibungsgebiete und vertriebene Deutsche: eine Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat ; 8)
 23. Barta et al.: History of Transylvania.
 24. Sonkoly: Erdély városai, Török: The Friends of Progress.
 25. Barta et al.: History of Transylvania.
 26. Sonkoly: Erdély városai. 258.
 27. Schmeizel, Martin: Catalogvs scriptorvm qvi res Hvgariae, Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Croatiae, Dalmatiae, Vicinarvmqve Regionvm et Provinciarvm illustrant, et in bibliotheca Martini Schmeizel (Halae: s.n., 1744) ; Schmeizel, Martin: Martin Schmeizels Erläuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen welche zugleich durch merkwürdigste Begebenheiten des XVI, XVII, und XVIII Jahrhunderts im selbigen Fürstenthum zu erkennen giebet. Halle im Magdeburgischen: [s.n.], 1748.; Schmeizel, Martin - Agnethler, Michael: Index bibliothecae res Hvgariae Transilvaniae vicinarvmqve provinciarvm illvstrantis. Halae propter Salam: Kittler, 1751. - Martin Schmeizelről (1679-1747) lásd Wurzbach, Constant von (Hg.): Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Wien: Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1875. v. 30. pp. 158-62. - Schuller, Georg Adolf: Samuel von Brukenthal. München: Oldenbourg, 1967. 2 Bde. Schuller azt írja, hogy Schmeizel művei voltak Brukenthal magángyűjteményének legelső darabjai (1.Bd. 29.). Dr. Joachim Migl, a Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek (Göttingen) munkatársa, kéresemre megvizsgálta Schmeizel bibliográfiai munkáit, és azt írta, Agnethler említé, hogy ő adományozta Schmeizel könyveit a szebeni városi könyvtárnak. Ez a könyvtár 1879-ben teljes egészében a Brukenthal könyvtár birtokába került. (Dr. Migl elektronikus levélbeli szíves közlése 2005. július 28-án.)
 28. Benedikt, Heinrich: Bruckenthal (Brukenthal), Samuel v., Frhr. v. = Neue Deutsche Biographie, Bd.2. 646-647.; Kelecsényi, v.ö. 14. fejezet: Brukenthal Sámuel 1721-1803. - Brukenthal hiteles életrajza elsősorban politikai pályafutásával foglalkozik: Schuller, Georg Adolf: i.m. - Christine Lapping írta meg a gyűjtemény történetét és elemzését, hangsúlyosan szólva a képtárról: Die Sammlung des Freiherrn Samuel von Brukenthal: Eine Untersuchung zur Geschichte und zum Charakter der Sammlung im Hermannstädter Museum. Kronstadt: Aldus Verlag ; Heidelberg: Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2004.
 29. Kurzböck, Joseph von: Almanach von Wien zum Dienste der Fremden. Wien: [s.n.], 1774. 159., idézi Cernea, Elena: Die Sammlung eines aufgeklärten Geistes: Die Brukenthal-Sammlung. = Revue des Études Sud-Est Européennes, 19,4 (1981) 767. Cernea cikke (763-770) áttekintést ad Brukenthal gyűjtőmunkájáról és arról, hogy a kortársak ezt miképpen fogadták, kiegészítve e téma Schuller Samuel von Brukenthal című művében a kötet 283-305. lapjain végzett részletes vizsgálódását (763-770.).
 30. Grancea, Mihaela: Foreign Travelers about the Personality of Samuel von Brukenthal. = Transylvanian Review 12,3 (2003) 14-23.
 31. A Brukenthal Múzeum és Könyvtár 19. századbeli anyagi forrásairól, szabályozásáról és gyűjteményeiről olvashatunk Csáki, Michael: Das Baron Brukenthal'sche Museum: Skizzen zu einem Führer című munkájában (Hermannstadt: Druck von Josef Drotleff, 1895), valamint Lapping említett könyvében. Utóbbi közli Brukenthal végrendeletének nagy részét (1802) és egy kezdeti működési tervet (1804) is a 187-194. és a 222-236. lapon.
 32. Idézi Filtsch, Johann: Unsere Bibliotheken. = Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt [Hermannstadt], Nr. 1801. (20. Nov. 1879.) p. 1128.
 33. Török: The Friends of Progress. 105. - idézi Lowood, Henry : Science for the Fatherland. = Patriotism, Profit and the Promotion of Science in the German Enlightenment, 1760-1815. New York: Garland, 1991. 205-261. – Lowood fogalom-értelmezése erősebben kötődik a természettudományokhoz (így a mineralógiához és agronómiához), és jóval kisebb figyelmet szentel a humán tudományoknak, mint ahogy Török azt feltételezni látszik.
 34. Török: The Friends of Progress. 113. - idézi L.H.: Auch einige Worte über den besprochenen Verein für Vaterlandskunde. = Blätter für Geist, Gemüt, und Vaterlandskunde 28 (9. Juli 1840) 223.
 35. Török: The Friends of Progress. 114.
 36. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (1843-1944), Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde (1878-1930), valamint utódai - napjainkig bezárólag.
 37. Göllner, Carl: Vereine. = Göllner, C. (ed.): Die Siebenbürger

- Sachsen in den Jahren 1848-1918. Köln ; Wien: Böhlau, 1988. (Siebenbürgisches Archiv ; 22) 254-257. Ebben a fejezetben a szászok különböző (természettudományi, mezőgazdasági, kereskedelmi, zenei, női stb.) egyesületeit ismerteti.
38. Unsere Bibliotheken. = Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, Nr. 1801. pp. 1128-1129., és Nr. 1802 (21. Nov. 1879), p. 1132; Göllner et al.: Kultur. = Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918, pp. 302-304.
39. Unsere Bibliotheken. 1128.
40. A folytatások a Siebenbürgisch-Deutsches Tageblattban jelentek meg 1894-1895-ben. Bizonyára a szász evangélikus egyház jóval kisebb könyvtára katalógusának akkori megjelenése váltotta ki Csáki mentegetőzését (Katalog der Bibliothek der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen, herausgegeben vom Landeskonsistorium. Hermannstadt: W. Krafft, 1889. 488 p.). Az egyik bécsi lap is közölt ismertetést a Brukenenthal Múzeum gyűjteményeiről: „Die literarischen und Kunstsammlungen in Siebenbürgen. Die Freyherr Brukenenthal'schen Sammlungen in Hermannstadt. = Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 18 (1827), idézi Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. Bp.: Tankönyvkiadó, 1970. 1 köt. 62-63. Csáki korábban említett mentegetőzését ld. egy hosszabb lábjegyzetben a Das Baron Brukenenthal'sche Museum című füzet 34. lapján.
41. Csaki: Das Baron Brukenenthal'sche Museum. 30. A múzeum személyzeti gondjai miatt csak a könyvtár és a képtár fogadott látogatókat. (p. 35.)
42. Ittu, Gudrun-Liane: Aus der Geschichte des Brukenenthalmuseums: In den Geschäftsprotokollen der Kustoden geblättert. = Forschungen zur Volks- und Landeskunde 40 (1997) , 1-2. 177-186; Ordeanu, Maria - Ittu, Gudrun-Liane: Von den „Kleinen Galeriestudien“ zu den „Skizzen zur Gemäldekunde.“ Der Beitrag der Kunsthistoriker Abraham Bredius, Cornelis Hofstede de Groot und Karl Voll zur Erforschung der Brukenenthal'schen Gemäldesammlung in Hermannstadt. = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 24 (2001) 2. 213-35. A cikk közli a címben említett művészettörténészek Csákihoz írt leveleit. Bielz, Julius: Michael Csáki, leitender Kustos des Brukenenthal'schen Museums. = Forschungen zur Volks- und Landeskunde 39 (1996) 1-2. 159-161, itt állapítja meg, hogy az 1901-ben és 1909-ben megjelent kiadványok a képtár először 1884-ben megjelent katalógusának 5. és 6. kiadásai.
43. Bielz, Eduard Albert: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens: eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung des Landes. Hermannstadt: S. Filtsch, 1857. 230-231. Reprintje: Köln: Böhlau, 1996.
44. Az adatok forrása: Bohatta, Johann - Holzmann, Michael: Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie. Wien: K.u.k. Hof-Buchdruckerei und Hof-Verlags-Buchhandlung Carl Fromme, 1900. 441.
45. Lapping: Die Sammlung des Freiherrn von Brukenenthal. 137-138. A szerző azokat a terveket idézi, melyeket Csáki helyettese 1908-ban, illetve utódja 1921-ben adott közre.
46. Vlaicu, Monica: Das Staatsarchiv Hermannstadt, 50-84. és Gündisch, Gustav: Zur Geschichte des Archivs der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation. = Vlaicu, Monica (ed.): 120 Jahre Öffentliches Archiv in Siebenbürgen: Jubiläumsband. Hermannstadt: Editura Tenis-Club-Sen, 1996. 85-88. A kötet tanulmányai párhuzamosan román és német nyelven jelentek meg. Vlaicu a levéltár történetét is áttekinti, ismerteteti az állományt, és néhány fontos dokumentumot is közöl: The Sibiu Archives—A Historical Retrospective. = Transylvanian Review, 4 (1995) 3. 115-39).
47. Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság.
48. Ma leginkább Egyesült Államokbeli útibeszámolója révén ismerjük, amely először 1834-ben jelent meg Útazás Észak Amerikában címmel (Kolozsvártt : Iffiab Tilsch János Tulajdona, 1834); angolul: Journey in North America. Transl., ed. by Theodore and Helen Benedek Schoenman. Philadelphia: American Philosophical Society, 1977.
49. Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. = Erdély Pál (ed.): Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 1859-1909. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiad., 1909-1942 [1942]. pp. 5-79. (A kötet már 1909-ben elkészült, de csak 1942-ben jelent meg.) Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1942.; Benkő Samu: A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület feladatai. Bp.: [s.n.], 1993, 1-2.; a két utóbbi online is elérhető a <http://www.eme.ro/tortenet.htm> címen (a bibliográfiai hivatkozások nélkül).
50. Az eredeti két kötet: Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Sopronii: [s.n.], 1799. Victor Neumann megállapítja, hogy román tudósok is végeztek kutatómunkát a könyvtárban, és az egyik index-kötet Alexandru Papiu Ilarian ex librisével ma a Román Akadémia könyvtárában, Cluj-Napocán található. Neumann: The Temptation. 205. és 265. oldal 123. jegyzet.
51. A regnicolaris szó királyság vagy föld jelentését magyarra országosnak fordították; ez szerepel a nemzeti könyvtár mostani nevében, nem a nemzeti; csak az angol nyelvű változatában használja a national library kifejezést.
52. A könyvtár alapításáról és történetének első századáról lásd Somkuti Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802-1918. Bp.: Országos Széchényi Könyvtár, 2002.; rövidebb, angol nyelvű illusztrált változata: The National Széchényi Library, 3rd ed. Budapest: National

- Széchenyi Library, 1985. 143 pp.
53. Rózsa György (ed.): The Library of the Hungarian Academy of Sciences 1826-1976. Bp.: Hungarian Academy of Sciences, 1976.
54. Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens . Klausenburg: J. Tilsch und Sohn, 1839-1840. 2 Bde.
55. A magyar kortársak tisztában voltak a három város vetélkedésével. Aranka György javaslata szerint mindegyik város a Kelemen-féle Társaság egy-egy szekciójának lett volna a székhelye, később viszont az merült fel, a Teleki Tékát olvasszák be a tervezett Múzeum könyvtárba; Kelemen, p. 7., 15. Kolozsvár fontos kulturális központi szerepéről lásd Teodor, Pompiliu - Gabor, Ioan: Dezvoltarea culturii. = Pascu, Ștefan (ed.): Istoria Clujului. Cluj: Consiliul Popular al Municipiului Cluj, 1974. 227-246.
56. Schuler von Libloy, Fr.: Nachrichten über Bibliotheken in Siebenbürgen. = Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft, January 1857, 11-12; online változata: DigiZeitschriften, <http://www.digiZeitschriften.de> (nem nyílt hozzáférésű forrás).
57. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben. Cluj-Kolozsvár: Minerva, 1932. (Erdélyi Tudományos Füzetek ; 42) 20-22. A beszéd a Kolozsvári Közlöny. 1860. augusztus 23-i számában jelent meg.
58. Szabó: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története.
59. Utasítás az erdélyi múzeum könyvtárnoka számára. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 1. köt. (1859-1861.) 12-16.
60. A közös katalógus az Amerikai Könyvtáros Egyesület (ALA) meghatározása szerint „egy bizonyos könyvtár-csoport meghatározott dokumentum-típusokra, valamely szakterületre vagy témára vonatkozó anyagainak teljeskörű nyilvántartása” (a complete record of the holdings for a given group of libraries of material of a given type, in a certain field, or on a particular subject). V.ö. Thompson, Elizabeth H. (compl.): A.L.A. Glossary of Terms with a Selection of Terms in Related Fields. Chicago: American Library Association, 1943. p. 145. - Dr. Joachim Migl Göttingenben átnézte nekem Martin Schmeizelnek, Brukenenthal egykori hallei professzorának a bibliográfiát (v.ö. 27. jegyzet), de azok nem tartalmaznak az egyes könyvtárakban található példányokról adatokat. (Elektronikus levelében 2005. július 28-án írt szíves közlése alapján)
61. Szabó Károly: Az erdélyi közkönyvtárak régi magyar könyveiről. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei, 5-6. köt. (Kolozsvár, 1868-1873); ibid., Régi magyar könyvtár. 1-3 köt. Bp.: A.M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1879-1898.
62. Schilling Lajos: Szabó Károly emlékezete. = Erdélyi Múzeum, 9. köt. Kolozsvár, 1892. 1-27. ; Szabó: Régi magyar könyvtár. 1. köt. XI. p. - „Éppen ezért jelöltem ki az egyes könyvek általam látott példányainak lelhelyeit is, hogy leírásom valódiságát ezzel is igazoljam, s hogy az egyes könyveket tanulmányozni vágyó szakember tudhassa, hova forduljon éretők; a mi nélkül az irodalom és tudomány emberei, a gyakorlati életre nézve, a legpontosabb könyvészeti leírásnak is vajmi kevés hasznát vehetnék.”
63. Hanson, Eugene R.: Union Catalogs. = Encyclopedia of Library and Information Science, v. 31. 391-445. Thomas D. Walker úgy véli, hogy több 18. századi könyvtári kalauza központi katalógus előfutárának tekinthető: Walker: The State of Libraries in Eighteenth-Century Europe: Adalbert Blumenschein's „Beschreibung Verschiedener Bibliotheken in Europa”. = The Library Quarterly, 65 (1995) 3. 275. Közülük a legnagyobb Blumenschein kiadatlan munkája, amelynek huszonnégy szócikke foglalkozik magyar könyvtárakkal. Blumenschein ezek közül mindössze egyet keresett fel. Paul Nelles készülő tanulmánya szerint Conrad Gessner Bibliotheca Universalis (1545) már a közös katalógus felé irányult, amikor egy-egy kéziratnak több lelőhelyét jelezte. Nelles, Paul: The invention of the university library: Conrad Gessner and Renaissance print culture. Előadás a Rutgers egyetemen, 2007. február 8-án
64. Csapodi Csaba – Tóth András – Vértessy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp.: Gondolat, 1987. 236-237., online: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/csapodi/html/> (a bibliográfiai hivatkozások nélkül!), valamint Jakó Klára: Egyetemi és Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár. = Aetas: Történettudományi folyóirat, 1993. 3. 207-209.
65. Múzeum-Egyleti Értesítő. = Erdélyi Múzeum, v.13. Kolozsvár, 1896. 508-509.
66. Szabó: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai; Bunea, Aurelia – Țoca, Mircea: Cultura (1867-1914). = Istoria Clujului, 357-358.
67. Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie, 457-458; a kiadott katalógus A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tud.-Egyetem könyvtárának szakzímjegyzéke. (Kolozsvár, 1892-1898.) György Lajos: Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári egyetemi könyvtár. = Bisztray Gyula (ed.): Erdély magyar egyeteme: az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ference József tudományegyetem története. Kolozsvár: Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása, 1941. 207-246; Barbul, Eugen: Bibliotheca Universităţii Regele Ferdinand I. din Cluj. Cluj: Tipografia Cartea Românească, 1935. 148 p.; Veress, Andrei et al.: Bibliotheca Centrală Universitară Cluj. [Cluj:] Bibliotheca Centrală Universitară, 1965. Vértessy Miklós: „1867-1945” = Csapody [et al.]: Magyar könyvtártörténet. p. 236-237; Pogányné Rózsa Gabriella: Habent fata sua libelli et bibliothecarii: Gyalui Farkas életútja és munkássága. = Könyvtári figyelő 14 (50) (2004) 4. 763-793. - György

- tanulmánya és Barbul művének első fele tárgyalja a leg-részletesebben a könyvtár 1918 előtti történetét. A román nemzetiségű Barbul a Budapesti Egyetem könyvtárosa volt 1901-től, azután a kolozsvári könyvtárba került, amikor az új épületébe költözött, majd 1920-ban igazgatóvá nevezték ki. Gyalui címzetes igazgatóként dolgozott 1899-től 1901-ig, majd 1914-től 1920-ig; 1926-ban bekövetkezett kényszer-nyugdíjaztatásáig a gyarapító és feltáró munkát vezette.
68. Kiss, András – Wolf, Rudolf: The Archives of the Transylvanian Museum, 1842-1950. = *Transylvanian Review*, 4 (1995) 3. 82., és az 1904. évi Erdélyi Múzeum 182. oldalára, Erdélyi 1903. évi könyvtári beszámolójára hivatkozik.
69. Pál Judit: Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy. = *Aetas: Történettudományi folyóirat*, 1993. 3. 212-219.
70. Gyémánt, Ladislau: Das offizielle statistische Bild Siebenbürgens am Vorabend der Revolution von 1848. = *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 16 (1993) 2. 163.; Miskolczy, Ambrus: Alphabetisation und gesellschaftliche Schichtung in Siebenbürgen in 20ger und 30ger Jahren des 19. Jahrhunderts. = *Études historiques hongroises* 1990. Bp.: Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1990. v. 4. 77-96; A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményeit megyék és községek szerint a Magyar Statisztikai Közlemények, 61. – idézi Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. = Kőpeczi Béla (szerk.): Erdély története Bp.: Magyar Tudományos Akadémia, 1986. 3. köt. 1510.; Szász: From the Empire to Civic Hungary című fejezetben az oktatásról (*History of Transylvania*. 587-591.).
71. Az 1857-es statisztika szerint a római katolikus (magyar vagy német) főiskolákon tanuló 1214 diák egyharmada görög katolikus vagy ortodox, tehát román volt, a (német) evangélikus főiskolák diákjainak 18%-a ortodox vagy görög katolikus. Ld. Schimmer, Gustav Adolph: Statistik der Lehranstalten des österreichischen Kaiserstaates für die Studienjahre 1851-1857. = *Mitteilungen auf dem Gebiete der Statistik*, 7 (1858) 4. 44-47.
72. Mircea Tomescu szerint az Erdélyben és a Dunai Fejedelemségekben megjelent 18. századi kiadványoknak csupán 15,6%-a volt világi mű, de a század utolsó két évtizedében ez az arány majdnem eléri az 50%-ot. A szászok és magyarok hatására a világi könyvkiadás gyorsabban fejlődött Erdélyben: *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*. (București: Editura Științifică, 1968. 108.) Tomescu adatai feltehetőleg csak a román publikációkra vonatkoznak, bár ezt nem teszi egyértelművé. Az egyik kortárs újságíró, George Bariț becslése szerint a művelt románok közel fele egyházi személy volt a 19. század közepén: Bariț, G.: *Părți alese din istoria Transilvania*. v.2 Sibiu: W. Krafft, 1891. 70-71.; idézi Hitchins, Keith: *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873*. Cambridge: Harvard University Press, 1977. 202.
73. Az Erdélyi Iskoláról eddigi a legjobb angol nyelvű összefoglalás Hitchins könyvének harmadik fejezete: *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849*. Cambridge: Harvard University Press, 1969. 58-111.
74. Dima-Drăgan, Cornelius: Das rumänische Buch- und Bibliothekswesen. Teil 1. = *Biblos*, 27 (1977) 4. 350-373.
75. Ardelean, Livia: Le fond documentaire de la Bibliothèque Centrale de Blaj. = *Transylvanian Review*, 4 (1995) 3. 60-61; Neumann: The Temptation. 152-153; Mărza, Iacob: Școala și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale). Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1987. 152-153.
76. Mărza: Școala și națiune. 195.
77. Miskolczy, Ambrus: Le rôle des publications de l'imprimerie universitaire de Buda dans l'évolution de la culture roumaine de la fin du XVIIIe siècle à 1830. = Király, Péter (ed.): *Typographia Universitatis Hungaricae Budae, 1777-1848*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1983. 301-307. A nyomda gazdag, főleg latin és német nyelvű levelezése kötetben is megjelent: Veress Endre (szerk.): *A budai egyetemi nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780-1848*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1982.
78. Jakó Zsigmond: A Cipariu-könyvtár kialakulása és története. = Jakó: Írás, könyv, értelmiség: tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest: Criterion, 1977. 257-283., románul: *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*. = *Philobiblon transilvan*. București: Editura Criterion, 1977. 310-361. - A magyar nyelvű kiadásban több olyan illusztráció is látható, ami hiányzik a fordításban. Jakó utánanézett Cipariu személyes iratai között a könyvkereskedők számláinak, hogy rekonstruálhassa könyvtárát. A Cipariuhoz írt levelek 12%-a a könyvkereskedőktől származnak, és számláival együtt olvashatók a következő gyűjteményben: Botezan, Liviu - Botezan, Ioana - Cuius, Ileana (eds.): *Timotei Cipariu: Corespondența primită*. București: Editura Academiei Române, 1992. 144-245.
79. A nagyszebeni ortodox püspökség, később érsekség könyvtárának történetét vizsgálta Victor Bunea tanulmányában: *Biblioteca mitropolitană din Sibiu*. = *Arhiepiscopia Sibiului — pagini de istorie*. Sibiu: Tiparul tipografiei eparhiale Sibiu, 1981. 113-127. 1850-ben újraindult, és a 19. század végefelé már alig volt sokkal kisebb, mint az Astra könyvtára, de nem volt nyilvános.
80. Hangiu, Ion (ed.): *Societies and Associations in Romanian Science*. Bucharest: *Associations of Scientists in Romania*, 1981. 13-14.
81. Angheliescu, Hermina: *Public Libraries in Modern and Contemporary Romania: Legacy of French Patterns and*

- Soviet Influences, 1830-1990. (Ph.D. dissertation). Austin: University of Texas, 2000. 112-114.; Buluța, Gheorghe: Scurtă istorie a bibliotecilor din România. București: Editura Științifică, 2000. 103-112.
82. Matei, Pamfil: Asociațiunea transilvană pentru literatură română și cultura poporului roman (ASTRA) și rolul ei în cultura națională. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1986. 234.
83. A magyar Múzeum-Egyesület is felismerte Cipariu könyvtári kérdéseket való jártasságát. Röviddel az alapítás után levelet küldtek neki (és valószínűleg a régió többi gyűjtőjének és tudósának is), melyben felkérték, hogy publikálja tudományos munkáit az egyesület kiadványaiban, és vegyen részt az egyesület dokumentumokat, könyveket és könyvtárakat gyűjtő tevékenységében. - Mikó Imre és Finály Henrik Cipariunak, 1860. április 20-án. = Timotei Cipariu: Corespondența primită. 1992. 248-251.
84. Jakó: Írás, könyv, értelmiség. 280-281. Elena Dunăreanu azt állítja — bár bizonyítékkal nem szolgál —, hogy Cipariu döntése vallásos megfontolások motiválták: Biblioteca în preocupările marilor bărbați ai ASTREI. = Grecu, Victor V. (ed.): ASTRA 1861-1950: 125 de ani de la înființare. Sibiu : [s.n.], 1987. 397. A történész Nicolae Iorga pontatlanul írta 1907-ben, hogy Cipariu könyvgyűjteménye volt „a legnagyobb és a legértékesebb könyvtár, amivel egy román valaha rendelkezett”. = Vechile bibliotecii românești. = Floarea darurilor (1907), p. 62, idézi Dunăreanu, 395. A korszak legértékesebb magánkönyvtárai Luliu Todorescu (1867-1919) budapesti könyvtára (a Széchényi Könyvtárra hagyta) és Gheorghe Sion (1855-1944) moldvai gyűjteménye volt. Sion 1922-ben és 1923-ban a kolozsvári egyetemi könyvtárnak adományozta régi román kéziratait, könyveit, metszeteit, 700 bélyegét és 4500 érmét. Ld. Berényi, Mária: Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea. Gyula: [s.n.], 2000. 79-82; Hanga, Doina: Donația Sion în cadrul fondurilor Bibliotecii Centrale Universitare Cluj-Napoca. = Biblioteca și învățămîntul. Cluj-Napoca: Biblioteca Centrală Universitară, 1981. v. 5. 169-179.
85. A könyvtár fejlődésének adatait — hacsak nem jelezzük másképp — az alábbi műből vettük: Domșa, Ioan: Biblioteca Centrală a Asociațiunii (ASTRA): Istoric – Dezvoltare – Perspective Sibiu: Tipografia „Astra Culturală” Sibiu, 1945.; megjelent még: Transilvania, v. 76. no. 3-4.
86. Petra-Petrescu, Nicolae: Catalogul cărților aflătoare în biblioteca „Asociațiunei transilvane pentru literatură și cultura poporului român” pînă inclusive la adunarea generală de la Turda din 7-9 august 1880. Sibiu: Tipariul tipografiei arhidiecezane, 1882.; Nicolau Togănu, Catalogulu bibliotecii Asociațiunei transilvane pentru literatură română și cultura poporului român. Sibiu: Editura „Asociațiunei transilvane”, 1895. Az Astra központi könyvtárának 1869., 1892., és 1913. évi szabályzatát nemrég újra kiadták: Mătușoiu, Constantin - Dinu, Mihaela Hélène: Istoria bibliotecilor din România în legi și documente (1817-1944). v.1. Constanța: Ex Ponto, 2001. 58., 83-84., 164-166.
87. Diaconovici, Constantin: Enciclopedia română. Sibiu: ASTRA, 1905. Szász Zoltán azt írja, hogy a 38 000 szócikk felét Romániában élő szerzők írták: From Empire to Civic Hungary. 586.
88. Domșa: Biblioteca Centrală... 16.
89. Matei: ASTRA: Asociațiunea transilvană... 234-245; Bucur, Corneliu: Programul ASTREI privind conservarea patrimoniului cultural-național și valorificarea sa expozițional-muzeală. = ASTRA 1861-1950, 399-406.
90. Moldován Gergely: A magyarországi románok. Budapest: [s.n.], 1913. 390.
91. A fiatal vezetők között volt Ioan Lupaș, történész és az ortodox iskolák felügyelője, akinek munkásságával Ioan Lupaș és a Cluj School of History between the World Wars című tanulmányomban foglalkoztam (Balkanistica 7. 1981-1982., 78-91.). Az Astra új orientációjára lásd Dunlap, Tanya: Astra and the Appeal of the Nation: Power and Autonomy in Late-Nineteenth-Century Transylvania. = Austrian History Yearbook 34 (2003), 215-246, főleg a 228-242.oldalon, továbbá Holhoș, Ioan: Concepția bibliotecomică promovată în acțiunea ASTREI de creare a sistemului de bibliotecii publice în Transilvania și în alte provincii românești. = ASTRA 1861-1950. 383-394.
92. Sofronie, Mihai: Activitatea editorială a Asociațiunii Transilvane pînă la 1918. = Astra 1861-1950. 286-293.
93. Dunlap: Astra and the Appeal of the Nation. 240.
94. Matei: ASTRA: Asociațiunea transilvană... 230-233; Angheliescu, i.m. 161-162. Az Astra népkönyvtárainak 1899-ben készült szabályzatát újra kiadták az Istoria bibliotecilor din România în legi și documente című kötetben (104-106). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület másképpen valósította meg az Astra népszerűsítő gyakorlatát: 1905-ös szabályzata lehetővé tette, hogy az egyesületnek helyi szervezetei alakuljanak, és Kolozsváron kívül rendszeresen népoktatási rendezvényeket tartsanak.
95. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében. = Erdélyi Múzeum, 45 (1940) 2. 115.
96. Barbul: Biblioteca Universității Regele Ferdinand I. din Cluj. 1.
97. Szabó: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület. - Az egyetemi könyvtár 1923. évi szabályzata nem tesz említést a Múzeum-Egyesületről vagy annak gyűjteményeiről. Lásd Istoria bibliotecilor din România în legi și documente, 223-230.
98. Kiss András – Wolf Rudolf: The Archives of the Transylvanian Museum. 77-79.; Matei, Al. et al.: Îndrumător în Arhivele Statului județului Cluj. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1979. v.1. 31-36.

99. Vlaicu: The Sibiu Archives. 126-128.
100. Gross, Lidia: The „Lucian Blaga” Central University Library (Short History). = *Philobiblon*, 2 (1998) 2. 171-173.
101. Pál Judit: Székely Nemzeti Múzeum. 214.
102. Rösler, Ingo: Die Dokumentationsbereiche Archiv, Bibliothek und Museum: Ein Diskussionsbeitrag. = *Archivmitteilungen [Ost-Berlin]*, 21, Nr. 4. (1971), 128, 132. Az erdélyi levéltárak mai helyzetéről és állományáról lásd: Niessen, James P.: *Romania. = A Guide to East-Central European Archives*. Minnesota: Center for Austrian Studies, 1998., valamint = *Austrian History Yearbook*, v. 29 (1998) pt. 2, 105-121. Kiss András – bár erőteljesen bírálja az Állami Levéltár által végrehajtott kisajátítást – azt írja, hogy Románia jól felkészült levéltárosai a gyakorlatban a proveniencia elvét alkalmazták, de kerültek a kifejezés használatát, mivel a szovjet levéltári irodalom elvetette azt. (Kiss A.: *A kolozsvári levéltárak*. 178-179.)
103. Lapping: *Die Sammlung des Freiherrn von Brukenthal*. 142-151.
104. Az Erdélyi Könyvtárat (Siebenbürgische Bibliothek) Németországban alapították 1963-ban, és jelenleg az Erdélyi Tanulmányok munkacsoporthoz (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Gundelsheim am Neckar), a korábbi Verein für Siebenbürgische Landeskunde és a Siebenbürgisches Museum jogutódjához kötődik. Most a könyvtár, a levéltár és a múzeum újra egy épületben van. A *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, melyből tanulmányomban többször is idéztem, a munkacsoport folyóirata és az Egyesület folyóiratainak az utódja.
105. Anghelescu, Hermina G. B.: *Romanian Libraries Recover after the Cold War: The Communist Legacy and the Road Ahead*. = *Libraries and Culture*, 36 (2001) 1. 233-252. A liberalizáció ellenére a levéltári törvény még most is lehetővé teszi, hogy elzárják a kutatók elől azokat a dokumentumokat, amelyek „a román állam biztonságával, területi integritásával és függetlenségével kapcsolatosak”, ami az erdélyi történelem szempontjából nézve túlságosan átfogó kategória. V.ö. *Legea Arhivelor Naționale*. = *Monitorul Oficial al României*, vol. 8. no. 71. (April 9. 1996) p. 13.
106. A két könyvtár kiadott könyvészeti tevékenységét tükröző bibliográfiát, így Nögler, Doina: *Catalogul Transilvanicelor v. 1-2*. Sibiu: Biblioteca Muzeului Brukenthal, 1974-1982. és Dunăreanu, Elena - Popa, Aurelia: *Cartea românească Sibiiană (1544-1918)*. Sibiu: Biblioteca „ASTRA” Sibiu, 1979.
107. Kaltwasser: *Die Bibliothek als Museum*. 156-180; Csaki: *Das Baron Brukenthal'sche Museum*. 34-35.
108. Gulescu, Dinicu: *Utazásaim leírása 1824, 1825, 1827*. Bukarest: *Kriterion*, 1978. 45-46. (Az idézet Beke György fordítása.) A mű, *Însemnare a călătoriei mele în anul 1824, 1825, 1826* első kiadása és 1829. évi megjelenését követően a budai Egyetemi nyomda egyik legnépszerűbb román kiadványa volt.
109. Paget, John: *Hungary and Transylvania: with Remarks on their Condition, Social, Political, and Economical*. New ed. London: John Murray, Albermarle Street, 1850. - 316-317.: „The great pride of the town is the fine library of the Telekis” ... „bibliographical curiosities pointed out to us”; 385-386.: „the first objects we visited after our arrival were the museum and gallery of Baron Bruckenthal”.
110. Dilevko – Gottlieb: *The Evolution of Library and Museum Partnerships (főleg 203-220)*. A székely Sepsiszentgyörgy könyvtárai, levéltárai és múzeumai, melyek 1944-es katasztrofális veszteségeiről már volt szó az előbbiekben, kooperálnak a helyi sajtó digitalizálásában. (Lásd Hollanda Andrea: *A helyismereti munka és a helyismereti célú digitalizálás problémái Háromszéken*. = *Magyar könyvtárosok VI. világtalálkozója*. Budapest, 2004. július 11-14. Bp.: Könyvtári Intézet, 2004. 49-54.)

„Aki lemarad, lemarad” – címmel olvasható interjú Pintér Róberttel az Információs Társadalom és Trendkutató Központ igazgatójával a HVG. 2007. márciusi Háló (Kalauz az internethez) c. mellékletében. Arra a felvetésre, hogy hazánkban jelenleg a számítógéppel nem rendelkezőknek csak egytizede kíván egy éven belül számítógépet venni így reagált: „Ez azt jelenti, hogy nemsokára elérjük a plafont, és ezután már nem lesz bővülés, a lakosság hatvan százaléka információs analfabéta marad. És a többségük már nem arra hivat-

kozik, hogy nincs rá pénze, hanem, hogy nem érdekli. Ez különösen olyan társadalomban veszélyes, mint a miénk, amelyikben az emberek nem járnak el otthonról és a családon kívül alig vannak társas kapcsolataik. Pedig, ha akarjuk, ha nem, az országban már ma is mindenki tagja az információs társadalomnak, csak hogy ha azt tevékenyen nem formálja, akkor annak pusztán fogyasztója vagy elszenvetője marad és nem igazán lesz hasznélvezője.”

(8-9.p. Riporter: Zádori Zsolt)